

ნ. ბერძენიშვილი

სამღებროთა შესახებ XVIII ს. საქართველოში*).

*) მოხსენდა ტფ. სახ. უნ-ტის საქ. ისტორიის კაბინეტის დია სხდომას
1934 წ. მაისის 20.

სამღებროებსა და ლებვის საქმეს მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავთ ფეოდალურ საქართველოს მეურნეობაში. ამდენადვე მეურნეობის ეს დარგი მონოგრაფიულ შესწავლის ღირსია.

ადგილობრივ თუ უცხოურ წყაროებიდან წერილობით ცნობების ამოკრებით, ხელსაქმის ნაშთებისა თუ ფერწერის ძეგლთა ამ თვალსაზრისით შესწავლით, ენობრივ და ფოლკლორულ მასალის გამოყენებით და მეზობელ ქვეყნებში ამ საკითხის შესწავლის მოშველიებით შესაძლებელია ეს ამოცანა სასურველ სისრულით იქმნას გადაჭრილი გარდასულ მეურნეობის ისტორიულ ფონზე.

საკითხის ასეთი მონოგრაფიული დამუშავება ჩვენ განზრახული გვაქვს და საამისო მასალებსაც ვაგროვებთ.

რამდენადაც ვიცი, საღებავებისა და ლებვის ოსტატობის საკითხების გარშემო ამხ. შალვა ამირანაშვილი მუშაობს. მაგრამ ამხ. შალვას ეს საკითხები უმთავრესად როგორც ხელოვნების ისტორიკოსს აინტერესებს, მე კი, უპირველეს ყოვლისა, მეურნეობის ამ დარგის საზოგადოებრივ-ეკონომიურ თვალსაზრისით შესწავლა მაქვს მიზნად.

ასე რომ ჩვენ შეგვიძლია ერთიმეორეს წარმატებით დავეხმარნეთ.

როგორც ვხედავთ, ყველა ეს მომავლის საქმეა.

და თუ მიუხედავად ამისა მე დღეს აქ მოხსენებით გამოვდივარ: „სამღებროთა შესახებ XVIII ს. საქართველოში“, ეს გამოწვეულია შემდეგით:

ჩვენი კაბინეტის სამუშაო გეგმით XVIII—XIX საუკუნეთა ასწლეული საქართველოს ისტორიისა შესწავლის ობიექტთა პირველ რიგშია წამოყენებული. თემა: „საქართველოს ეკონომიური ვითარება მე-XVIII საუკუნეში“ მე მაქვს დაკისრებული დასამუშავებლად, სადაც, რათქმა უნდა, სამოებროებისა და ლებვის საქმეც თავის ადგილს დაიჭერს.

ბიძგი, რომელმაც მაიძულა ნაჩქარევად და ამდენადვე დაუსრულებელ ნარკვევით გამოვსულიყავით, ეს გახლავთ პატივცემულ პროფ. გ. ნათაძის მოხსენება ჩვენი კაბინეტის წარსულის—წინა სხდომაზე, სადაც მომხსენებელმა მესამედ გაიმეორა თავისი შეხედულება „სამღებროთა“ შესახებ.

3-ლ პროფესორმა ჯერ კიდევ 1930 წელს დაბეჭდა წერილი: „K' вопросу об экономическом положении Грузии в' конце XVIII столетия“ (იხ. История классовой борьбы в' Закавказьи. Сборник статей. Книга первая З. К. У.—1930 г.), სადაც „სამღებრო“-ს მისებური გაგება კატეგორიულად გამოიყენა ქვეყნის ეკონომიურ სურათის წარმოსაჩენად (იხ. გვ. 146—147).

იქვე შენიშვნაში ავტორმა ყოველგვარ დასაბუთების გარეშე ხელაღებით უარყო ცნება „სამღებროს“ ჩვეულებრივი გაგება, აქამდის რომ არსებობდა და საზოგადოებას შეჰპირდა: „об этом придется высказать свои соображения особю“. [3-ლ პროფესორის ზემოხსენებული წერილი ფრიად მნიშვნელოვან საკითხებს ეხება. ამიტომ მისი უყურადღებოდ დატოვება შეუძლებელია. მით უფრო, რომ წერილი, სამწუხაროდ, მძიმე ფაქტიურ შეცთომებსა, სათუო ხასიათის მსჯელობას და დასკვნებს შეიცავს. ამდენადვე ხსენებული წერილი საფუძვლიან შენიშვნებს აუცილებლად საჭიროებს].

მიმდინარე წელს 3-ლ პროფესორმა თავისი დაპირება გაანაღდა და სამღებროთა შესახებ სპეციალურ მოხსენებით გამოვიდა, სადაც თავისი მოსაზრების დაცვა სცადა. ჩვენ შემთხვევა მოგვეცა აზრი გამოგვეთქვა ხსენებულ საკითხის შესახებ.

მომხსენებლის მოსაზრება ჩვენ შეცთომად ვაღიარეთ.

ვერ შევთანხმდით.

ჩვენი კაბინეტის წარსულის—წინა სხდომაზე პროფ. ნათაძემ თავის მოხსენებაში—საქართველო ეკონომიურ ვითარების შესახებ XVIII საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედში—სამღებროები, ამ ცნების განმარტების სადაოობის გამო, სულ გამოსტოვა, როგორც ეკონომიური ნიშანი და, ბუნებრივია, მომხსენებლის მიერ წარმოდგენილი ქვეყნის ეკონომიურ ვითარების ისედაც არასრული სურათი ამით კიდევ უფრო დანაკლულდა.

ამავე დროს კამათში 3-ლ მომხსენებელმა ტერმინ „სამღებროს“ მისებური გაგება კვლავ დაიცვა.

აშკარაა, საკითხის გადადება აღარ შეიძლება. ის ასე თუ ისე უნდა გადაწყდეს.

ესაა მიზეზი ნასწრაფევად და ნაკლულად დამუშავებულ საკითხის საჯაროდ გამოტანისა.

მაგრამ, თუ საკითხი „სამღებრო“-ს რაობის შესახებ ამ მცირე მოხსენების შედეგად რამოდენიმედ მაინც გაირკვა, ჩემი შრომა და თქვენი შეწუხებაც გამართლებულად შეიძლება ჩაითვალოს.

„ერთი მელა დაცანცალეზდა. ძველითგან თურმე ნასოფლარი ყოფილიყო. სამლებროს ქვევრი, ლილით სავსე პირლია დარჩომილიყო. სვლასა იქი აქა თურე შიგ ჩავარდა. ამობორტყდა, ამოვიდა. მელა შავად შეღებული შეიქმნა. დაიწყო სიარული. ერთი მამალი შემოეყარა. ჰკითხა მელასა: რა დაგმართებიაო? მელამ უთხრა: „ჩემნი დღენი ცოდვის ქნით დავალამე. ახლა ქკუა მოვიხზარე. ეს სოფელი გაუშვი, ბერად შევდეგ, იერუსალიმს მინდა წავიდეო“... (საბა ორბელიანი. წიგნი „სიბრძნე სიცრუვისა“, § 21 მთვარელიშვილის გამოცემით).

„ქ. დავით სარდალ - მოურავის იმედო, თენდო მლებარო! მერე ჩემი ბიძაშვილი გოგია რუსეთს მივა. ხელი მაგ სამლებროთი უნდა მოიმართოს. ორი წლის ვადით აგირავენს. თუ გინდა, ისევ შენ დაიგირავე, თუ არა, დაანებე ეგ სამლებრო. ვისაც უნდა, დაუგირავენს. ეგ ქვევრები რომ დაგიგლეჯია და სამლებროს სახლი დაკიქცევია, თუ გინდა ერთი თუმანი მიეც. წრეულს რომ ოთხ თუმნად აგიღია, დაგიშავებია. ხუთ თუმნად უნდა შეუთავეო, თუ არა, სახლი და ქვევრები დაანებე. ივლისის. იბ. ქკს უოე. სამართლიანის გზით თუ გინდა შენ აიღე, თუ გინდა, დაანებე ორის წლით“.

ბეჭედი: დავით.

(საბ. № 9640 d. h. საქ. მუზ. ხელ. განყ.)

„პრწყინვალეს თავადს ამილახვრის ასულს ანნას, მოწყალეს ხემწიფეს.

ამას მოვახსენებთ. თუ ინებებთ, თქვენის ერთგულობისთვინ, თუ ნება თქვენი იქნება, თქვენს საწილოთ სამლებროს გავაკეთებინებთ. მე დავდგები. როგორც თქვენის მაზლის გიორგისა წილი უჭირამთ ოცდაათს ყურუშით, იმაზე მეტს ათს გურუშ (sic) მეტს მოგართმევ, რომ იქს ორმოცს ყურუშს და, თუ თქვენი ნება იყოს და გა(ა)კეთებინოთ, გლახა ჩხეიძეს და ხახუტელა მამასახლისს წიგნი უბოძეთ: ერთი სახლი დადგან ორი ქვევრი მოიტანონ. სხვა რაც მოუნდება, მე გავაკეთებ. სხვანიც მეხვეწებიან, მაგრამ თქვენის ერთგულობისთვინ მოვახსენე, რომა თქვენც გააკეთებინოთ და გერგოთ, თვარემ ნება თქვენია. თუ ინებოთ გაკეთება, წიგნი მალე მეზოდოს, რომა გავაკეთებინო. თუ არ ინებოთ, ამასაც გვედრებით ისიც წერილით მიბძანოთ, ჩემო ხემწიფეე. იანრის (sic) ი. ქკს. უეზ. თქვენი უმსახურო და მონა ხითარიშვილი გოგია მოვახსენებ სიმდაბლით მოწყალეო ხემწიფეო ჩემო. უმსახურო გახლავარ. მოხსენე-

ბისტვის ნუ გამიწყრები“. (საბ. № 3569 d. h. საქ. მუზ. ხელ. განუ-
ტფილელ მღებარ ბეგლარიანის მოწმობით: „ძველ სამ-
ღებროს მთავარი ინვენტარი დიდი ქვევრები იყო. ეხლაც კი ზოგი-
ერთი მღებარი მხოლოდ ქვევრებში ლებას და ჯიუტად გაიძახის:
როგორც ქვევრში, ისე სხვა ქურქელში არ შაილებებაო. უზუნლა-
რელ მოსინიანცის (ტფილისში მღებრობს) მოწმობით: „ამ
ორმოცდა ათი წლის წინ ავაქა მანთაშოვს დიდი სამღებრო ჰქონდა,
შიგ ექვსი ქვევრი იდგა“.

გასულ წელს ჯავახეთში ემოგზაურობდი. სოფელ მურჯახეთში
სასაფლაოს დათვალიერებისას ყურადღება მივაქციე საფლავის ლოდს,
რომელზედაც გამოქანდაკებული იყო მამაკაცი, ქვევრი, ჯამი.
ადგილობრივ კოლმეურნე მიხეილ ინასარიძემ ამიხსნა: „აქ სომეხი
ასაფლავია. მღებარი იყო, სამღებრო ჰქონდა. ის თავის ია-
რალთ დაუხატიათ. სამღებროები ჯავახეთის სხვადასხვა სოფ-
ლებში სულ უკანასკნელ ხანამდის იყო. სამღებროში ქვევრი დგას.
მოშორებით ცეცხლია გაჩაღებული. აქედან სიტბო მილით მიჰყავთ
ქვევრთან. ქვევრში წყალია. შიგ წამალია გახსნილი. წყალი ნელ-
თბილია. შიგ ნართს ავლებენ, ლებვენ“.

„უკეთუ სამღებროსა შინა ლებისათვის უზომო მომატებული
საღებავის ფასი აიღოს, მსგავსად ქურდისა გარდახდეს“ (ხელ.
№ 2330 H. სამართალი ბატონიშვილი დავითისა. განყოფილება: „სა-
ბაჟოისა და ბაჟისათვის და იჯარისა. მუხლი :ია:).

იოანე ბატონიშვილი თავის კანონპროექტით აწესებს უფროსებს
ვაჭრობა ხელოსნობის, სასოფლო მეურნეობის თუ ნობელეობის ხაზით
და „მეორმოცდა მეექუსაედ“ ასახელებს: იყოს მღებრებისა, ჩითე-
ბის მკეთებლებისა, ფეიქრებისა, მელაინებისა და თავთათა, დარაიას
მქსოველთ უფროსი და ესე აძლევედეს რიგსა და ფასსაც ესევე მია-
წერდეს რიგით და ნართებსაც და ლაზლებსაცა ზედამხედველი ესევე
იყოს და ესე ცდილობდეს ამათსა გამრავლებასა, რადგან
დაბალი ხალხი ამას უფრო ხმარობენ საცმელად“
(ხელ. 2155 H. საქ. მუზ.)

მოყვანილ საბუთებიდან ჩანს, რომ მე-18, მე-19-ე საუკუნეებში
სამღებროს მთავარი ინვენტარი იყო სახლი და ქვევრები.

სამღებროში მუშაობდა მღებარი („საღებავის მცოდინარე ოსტა-
ტი“ — საბა) და მღებავი („ღების მოქმედი“ — საბა).

მღებრები მეჩითეების, ფეიქრების, მელაინების, თავთათა და
დარაიას მქსოველთ რიგის ხელოსნებია: ფეიქრები ქსოვენ, მეჩითენი
სჩითავენ, მღებრები შეჰლებენ.

იოანე ბატ-ლის კანონპროექტით ყველა ესენი ერთ უფროსს (სახელმწიფო მოხელეს) უნდა ემორჩილებოდნენ.

სამღებროში პლებენ შალებს, ჩითებს, ლაინებს, მოვს, შილას, დარაიას, ლაზლებს, ნართს, პერანგს, ნიფხავს, ჩოხას, კაბას (საბ. 14393 d. h.).

სამღებროში მღებარი საღებავის („საღებავი — შეღების ქნის საქელი“ — საბა) ფასს იღებს. ეს ფასი ზომიერი შეიძლება იყოს, მომატებული და უზომო მომატებულიც. დავით ბატ-ლის კანონპროექტით ასეთ მღებარს უნდა „მსგავსად ქურდისა გარდახდეს“.

მოხსენებულია ქალის საკაბეს შეღება ხუთ აბაზათ. (იხ. საბ. № 14393 d. h. საქ. მუზ.).

ტერმინებისათვის: „მღებარი“, „მღებართხუცესი“, „სამღებრო“.

საბა ორბელიანის განმარტებით მღებარი საღებავის მცოდინარე ოსტატია. მასვე მოეპოვება მეორე ტერმინიც — მღებავი, რომელიც ღებვის მოქმედათ აქვს განმარტებული. აქედან ჩანს: ყველა იმას, ვინც ღებავდა, მღებარი არ ეწოდებოდა; ასეთს მღებავი ერქვა, ხოლო ღებვის საქმეში დახელოვნებულს, ოსტატობამდის მიღწეულს, საღებავის მცოდინარე პირს მღებარი ერქვა. „მღებრის“ მთავარი დამახასიათებელი ნიშანი საღებავის საქმის ცოდნა იყო და არა ღებვა.

საშუალო საუკუნეების ხელოსნობის წესრიგის გათვალისწინებით საბას ეს ცნობა მეტად საინტერესო და გასაგებია.

ასევე იყო ამ დროს ყველა სხვა ხელობის ხალხი: მკედელი, ხურო, ღურგალი, ფეიქარი, გალატოზი და სხვა მრავალი. ყველა ესენი ოსტატები იყვნენ და ასეთი სახელწოდებანი თავიანთ დარგში ზანგრძლივ მუშაობისა და გარკვეულ ცოდნის გამომჟღავნების შედეგად გარკვეულის წესით ჰქონდათ მოპოვებული.*)

ასეთი ტერმინი არსებითად განსხვავდებოდა ისეთ სახელწოდებისაგან, როგორიცაა, მაგალითად, „მებაჟე“, რომელიც, ისევე როგორც მღებავი, სრულიად არ შეიცავდა ოსტატობის მომენტს, არამედ ამა თუ იმ პირის დროებით საქმიანობიდან იყო ნაწარმოები და ასევე დროებით განეკუთვნებოდა მას, მაშინ როცა ოსტატობა სამისდღეშიო სახელწოდებად განეკუთვნებოდა ოსტატს დამოუკიდებლად იმისგან, ეწეოდა იმავე საქმიანობას გაოსტატებული ამის შემდეგ თუ არა.

ასეთ სამისდღეშიო სახელწოდებიდან — ოსტატობასთან დაკავშირებით არის ის, თუ მოხელეობასთან, — წარმოიშვიან გვარები: მღებრი-

შილი, გალატოზიშილი, ფეიქრიშილი, მეჩითიშილი, დურგლშილი, ხუროშილი, ხარაზიშილი, მკერვლიშილი, სარაჯიშილი, დალაქიშილი, ნალბანდიშილი, მექვაბიშილი, მკალავიშილი, მკედლიშილი, ზეინკლიშილი, მენაბდიშილი, მეარაყიშილი, მეზვრიშილი, მემარნიშილი, მესტვირიშილი, მემშვილდიშილი, მეხრიშილი, მამასახლისიშილი, გზირიშილი, შათირიშილი, ნაცვლიშილი და სხვ.

ასევე ოსტატის ნაჟანსით აქვს ნახმარი ჩახრუხადეს ტერმინი „მღებარე“ დავით სოსლანის შესახებ:

ვინ ეფრემს თვისობს,

სიმკნითა ისობს

მბრძოლთა სისხლითა

კმელთა მღებარე“. (ოდა X₁) აკ. ნ. მარი აქ „მღებარე“-ს სთარგმნის — „красильщик“.

ღებვის ოსტატობაზევა საუბარი შაჰნავაზიანში: (გვ. 156. სტროფ. 944, 945₁) „სარტყელი ჩინეთს ნაქსოვი ეს მიკუირს იყო რასისა, მან ოსტატმან კელოვანმან ესეგუარი სადა ღება“. XVIII—XIX საუკუნეებში ტერმინი მღებარი ჩვეულებრივი სიტყვაა. ქვემოთ ის მრავალჯერ შეგვხვდება. ამიტომ აქ ამოწერა მათი ზედმეტია.

დასტურლამალში ნახმარია ტერმინები სამღებრო და მღებართხუცესი.

წინწყაროელთ მართებსთ: „აგრეთვე ქალაქის სამღებროში ორი კაცი უნდა დადგეს რიგით მღებართხუცად“ (დასტურლამალი 116, თავი იზ. წინწყაროს გარიგებისათვის).

„ზემოქართლის სამღებროზე ერთი ალელი კაცი უნდა იყოს“ (იქვე 121 თავი. კვ. ალის გარიგებისათვის).

„ზემოქართლის მღებართხუცად ერთი იმათი კაცი უნდა იყოს“ (იქვე 122. თავი. კზ. ქრცხინვალის გარიგებისათვის).

„ორი მღებართხუცად და ორი მებაჟეთ უნდა იყვნენ რიგით“ თავი 124, თავი, ლბ ქალაქის დებულებისათვის).

„ზემოქართლის მღებართხუცესი ერთი იმათი უნდა იყოს რიგით“ (იქვე—124, თავი, ლა, გორისათვის).

„სადაც სამღებრო არის, ქართლსა თუ საბარათაშილოში, თუ ყაიყულს, სულ სადედოფლო არის. სომხითს, საბარათაშილოს და ყაიყულის სამღებროები ქალაქის მღებართხუცის ხელთ არის და ზემოქართლისა ცალკეა“ (იქვე 125, თავი ლდ. სამღებროსათვის).

მოვიყვანოთ საბუთი, რომელიც ამ ტერმინების გარკვევაში გვიშველის. საბუთი ტფილურია და მე-18 საუკუნისაა. „ქ. მელეინე

კირაკოზამ, მელიქის ყმამ ასე იმოწმა: დიღცნუტელი მღებარი ავაქა დიღცნუტს იყო და აქ ქალაქში ფითუაშვილი ელიზბარა მღებართხუცათ იყო და სამღებროში კარგი მღებარი არა ჰყვანდა. ელიზბარას უთხრეს: ერთი კარგი მღებარი დიღცნუტს არისო. ელიზბარამ წიგნი მისწერა იოვანე მდივანბევს: დიღცნუტს შენი ყმა მღებარი ავაქა გამამიგზავნეო, სამღებროში დავაყენებო. ეს ავაქა ჩამოვიდა. სამღებროში დააყენა. ჯამაგირი მისცა და ხალათიცა. ცოლშვილი ისევ იქა ჰყვანდა. თითონ აქ მღებრობდაო. მე ამისი დამსწრე ვარ ლთის წინაშე (აქ ჯვარია დასმული) ჩემი ხელით იჯარას შინ უგზავნიდა ავაქა ელიზბარას* (საბ. № 10358 d. h. საქ. მუზ. ხელ.). მოყვანილი საბუთი ადასტურებს და ავსებს საბა ორბელიანისეულ განმარტებას „მღებარი“ სას: მღებარი საღებავის მცოდინარე ოსტატია. მღებარი ავაქა დიღცნუტს იყო. იქ ის, ჩანს, არ ლებავდა და მაინც მღებრად იწოდებოდა. ყველა მღებარი ერთნაირი არაა. იყო „კარგი მღებარი“, იყო არაკარგიც ე. ი. კარგი ოსტატი და არაკარგი ოსტატი („გალა ოსტატი“ ჩვენში).

სამღებროში მღებრის საქმიანობას მღებრობა ეწოდება.

დასტურლამალით ვიცით, რომ მღებართხუცესი რამოდენიმე იყო. მღებართხუცესი ამ წყაროთი ოსტატი არა ჩანს. წინააღმდეგ შემთხვევაში მისი სოფლიდან ბევრით გამოყვანა და ისიც რიგით შეუძლებელი იქნებოდა.

ამასვე მოწმობს გამოთქმები: ორი მღებართხუცათ და ორი მებაჟეთ უნდა იყვნენ რიგით (დასტ. 124), „ზემო ქართლის მღებართხუცათ ერთი იმათი კაცი უნდა იყოს“ (იქვე 122).

მღებართხუცესი და მებაჟე რომ ოსტატები ყოფილიყვნენ მათ შესახებ ასეთი გამოთქმა შეუძლებელი იქნებოდა. ისე როგორც არ შეიძლება ითქვას, მაგალითად, კალატოზის, ფეიქრის, დურგლის, ხუროს, მღებრის და სხვა ოსტატთა შესახებ, რომ ისინი უნდა მუშაობდნენ კალატოზად, ფეიქრად, დურგლად, ხუროდ, მღებრად.

„მღებართხუცათ“ და „მებაჟეთ“ სწორედ იმიტომაც შეიძლება მოწვეულ იყოს კაცი, რომ ერთიც და მეორეც ხელოსნობა-ოსტატობის მომენტს არ შეიცავენ.

მელაინე კირაკოზას მოწმობა სავსებით ნათელს ჰფენს დასტურლამალის ცნობებს. აქ „ფითუაშვილი ელიზბარო“, „მღებართხუცათ“ რომ „იყო“, ტფილისის სამღებროს ადმინისტრაციული გამგეა და მის მოწყობა შემოსავლიანობაზე ზრუნავს. ის სრულიადაც მღებარი არ არის. დასტურლამალით ქალაქის მღებართხუცის ხელთ არის

საბარათაშვილოს და ყაიყულის სამღებროებიც. ზემო ქართლშიც თავისი მღებართხუცესი ჰყავს.

ტერმინი სამღებრო სრულის კანონზომიერებით არის ნაწარმოები ტერმინ „მღებარი“-საგან ისევე, როგორც მკედელი-საგან სამკედლო, ფეიქარი-საგან საფეიქრო და სხვა.

დასტურლამალიდან ჩანს, რომ მე-18 საუკუნის დასაწყისს ქართლის სამღებროები სულ სადედოფლო იყო. ძველიდანვე არსებულ მდგომარეობის აღნიშვნაა ეს, თუ გიორგი XI და ვახტანგ სჯულმდებლის დროს შემოღებული წესია, გარკვევით არა ჩანს. საფიქრებელია უი, რომ ეს წესი ძველი უნდა იყოს (საინტერესო მოსაზრება, რომ ამ მეურნეობის დედოფლისადმი დაქვემდებარებას საფუძვლები თვით ამ მეურნეობის სპეციფიკურ სახეობაში შეიძლება ჰქონდეს და უძველესი ამბავი იყოს რთვა, ქსოვა, ღებვა ქალის საქმე იყო. ასეთი მოსაზრება შემდეგ კვლევა-დაკვირვებას მოითხოვს).

მე-18 საუკუნის სიგრძეზე საინტერესო მოვლენას აქვს ადგილი: ჯერ ერთი, სამღებროთა რიცხვი იზრდება, ახალი სამღებროები კეთდება და მეორე, მრავალი სამღებრო სადედოფლოდან საფეოდალო (საუფლისწულო, სათავადო, საეკლესიო) ხდება.

მე-19 საუკუნიდან „რუსეთის კანონით“ სამღებროთა მონოპოლია გაუქმდა (იხ. საბ. № 8096 d. h. საქ. მუხ. ხელნაწ. გაყ.) და ის კერძო მეურნეობის საგნად იქცა.

რამდენი სამღებრო იყო მე-18 საუკუნის დასაწყისს არ ვიცით. ამ საუკუნის სიგრძეზე და მე-19 საუკუნის პირველ ოცეულში კი შემდეგი სამღებროები გვხვდება (რა თქმა უნდა, ქვემო მოყვანილი სია სისრულეს ვერ დაიჩემებს):

ანანურს, დუშეთს, ახალგორს, ცხინვალს, მეჯვრისხევს. არბოს, სამთავისს, რუისს, გორს, სურამს, ბეკამს, ხეფინისხევს, ვახანს, საწერეთლოს (?), საჩხერეს, ქუთაისს, სადგერს, ზოვრეთს, ქარელს, ახალქალაქს, თელათგორს, ძეგვს, ტფილისს, ქოლაგირს, დმანისს, მიტრაშენს, თელავს, ყვარელს, ნინოწმინდას, ბოდბეს, მანავს, თვალს, მარტყოფს, ხაშმს (?), მაშნარს.

გვხვდება ასეთი გამოთქმები: „სომხით საბარათიანოს სამღებროები“, „გატეხილ ხიდიდან ტფილისამდის რაც სამღებროები არის“, „კახეთში და ქიზიყში რაც სამღებროები არის“, „სამღებროები ფამბაკისა და შორაგალის მაზრებში“, „სამღებროები პატარძეულიდან მარტყოფამდის“, „იმრეთის სამღებროები“.

მე-19-ე საუკუნის დასაწყისს (1801 – 1820 წ.) მოხსენებულია ტფილისში ხუთი სამღებრო, სურამში (თუ ქალაში) აგებენ ახალ ორს

(ერთი იყო), კახეთის სოფლებში: კალაურს, შაშიანს, ჯიმიტს, ახაშენს და ახატელს (ყველა ეს ხუთი საეკლესიო სამღებროებია).

როგორც აღვნიშნეთ, დასტურლამალის მიხედვით ყველა სამღებროები სადედოფლოა. მაგრამ ეს პრინციპული დებულებაა და სრულიადაც იმას არ ჰგულისხმობს, თითქო ყველა სამღებრო დედოფლის უშუალო მეურნეობის ობიექტს შეადგენდა.

კანონით სამღებროები სადედოფლოს მონოპოლიაში შედიოდნენ, რაც, რა თქმა უნდა, არ გამორიცხავდა იმ შესაძლებლობას, რომ შემოსავლის ეს წყარო „წყალობის“ სახით თუ „შეწირვის“ გზით „საუკუნოდ“ ებოძოს, ან შეეწიროს, ფეოდალს თუ ეკლესია-მონასტერს. და ამის მაგალითები ჩვენ უკვე მე-18-ე საუკუნის დასაწყისშივე გვაქვს (ზოგჯერ სამღებრო ციციანთ) და შემდეგაც (სამთავისის—ამილახორთ, ახალქალაქის თარხნიანთ).

მე-18 საუკუნეში ინტერესი მეურნეობის ამ დარგისადმი ძლიერდება, ფეოდალები (ბატონიშვილები, თავადები და ეკლესია) ცდილობენ ხელში ჩაიგდონ ეს შემოსავლიანი წყარო და აღწევენ კიდევ თავიანთ მიზნებს. პრინციპის თითქო შეულახველად, რომ სამღებროები სადედოფლოა, ისინი ახერხებენ და მე-18 საუკუნის დასასრულისათვის სამღებროთა უმრავლესობას ეპატრონებიან. ფეოდალურ „წყალობისა“ თუ შეწირულების გზით ძველ სამღებროებს იგდებენ ხელთ, ხოლო განსაკუთრებულ ნებართვით თავიანთთვის ახალ სამღებროებს აკეთებენ.

ასეთ პირობებში ჩვენ სრული უფლება გვაქვს ვივარაუდოთ, რომ ზოგი ფეოდალი (უფლისწული, ეკლესია, თავადი) არ დააყოვნებდა და ყოველივე ნებართვის გარეშეც შეეცდებოდა მეურნეობის ეს დარგი მოეწყო თავის სამფლობელოში (მაგალითად დავით თარხანმა თელათგორს). დაბოლოს გვაქვს მაგალითები, როცა სადედოფლოს უწყებიდან ზოგიერთ სამღებროებს, მთლად ან ნაწილობრივ, გამოირიცხავენ მეფეები (გიორგი გორისას, დავითი—სურამ-ვახან-ხეობისას).

ასე რომ მე-18 საუკუნის სიგრძეზე დასტურლამალით გათვალისწინებული მდგომარეობა ამ დარგში იმდენად შეიცვალა, რომ მე-19-ე საუკუნის დასაწყისს ფეოდალი დავით თარხნიშვილი ფაქტიურ ვითარების დამოწმებით დაჟინებით ამტკიცებს, რომ სამღებროები იმთავითვე („დასტურლამით“) იყო როგორც სადედოფლო, ისე სათავადო და, მაშ, ის შეხედულება, რომელსაც ამ დროს თარხნიშვილის მოდავე (გიორგი მეფის ასული სოფიო) ამტკიცებს, თითქო მეურნეო-

ბის ეს დარგი მთლიანად სადედოფლო მონოპოლია ყოფილიყოს. სინამდვილეს არ შეეფერებაო.

დავით თარხნიშვილი თავის ამ საბუთიანობით, რა თქმა უნდა, მართალი არ არის, მაგრამ მისი ცნობები იმ მეტად საინტერესო მომენტებზე მაინც მიგვითითებს, რომ ბრძოლა სამღებროთა „სამამულოდ“ დაუფლებისათვის ფეოდალების მიერ ისეთივე საქმეა, როგორც ბრძოლა ყოველგვარ „წყალობის“ სამკვიდროდ და სამამულედ გადაქცევისათვის და რომ სამღებროთა წყალობაც ძველი პრაქტიკაა.

ასეთ პირობებში ბუნებრივია დაშვება, რომ სხვადასხვა დროს ფეოდალთა მიერ მეტის თუ ნაკლების ხანგრძლივობით და სიმტკიცით სამღებროთა მონოპოლიის მიტაცებას ჰქონოდა ადგილი.

ზემოჩამოთვლილ სამღებროთაგან მე-18 ე საუკუნის დასასრული-სათვის ხუთი საბატონიშვილოა (ვახტანგის, იოანეს, იულონის), რვა სათავადოა (თარხნიანთი—2, ციციანთ —2, ამილახერიანთ -1, აბაშიძეთა—1, წერეთლიანთ—2), სამი სამეფო, ხუთი საეკლესიო. ექვსის შესახებ გვაქვს ცნობა, რომ ისინი სადედოფლოა. დანარჩენთა შესახებ ჯერჯერობით ვერას მოგახსენებთ. დასაშვებია კი, რომ ზოგი პათგანი დედოფლის მეურნეობაში აღარ შედიოდეს.

ამრიგად, მეურნეობის ეს დარგი მე-18 საუკუნეში სადედოფლო მონოპოლიიდან სულ უფრო და უფრო ფეოდალთა მონოპოლიად იქცევა.

სამღებროების ექსპლოატაცია ფეოდალთა მიერ. ჩვეულებრივ, საიჯარო წესით სწარმოებს.

მოიჯარადრეებად გამოდიან, როგორც მღებრები, ისე არამღებრებიც. პირდაპირ ცნობათა უქონლობის გამო სამღებროებში შრომის სახეობის შესახებ, სამწუხაროდ, ჯერჯერობით ბევრს ვერას ვიტყვით. მას შემდეგ რაც ჩვენ ვიცით, რომ მღებარი საღებავის მცოდინარე ოსტატია, ბუნებრივია დაუშვათ, რომ სამღებროში მღებრებთან უნდა ემუშავნათ მღებავებსაც—ქარგალ-შეგირდებსაც.

ზოგიერთ სამღებროთა შედარებითი სიდიდე თავისთავად ჰგულისხმობს, რომ იქ არა ერთი მუშახელი საქმიანობს. იმ შემთხვევაში, როცა სამღებროს მოიჯარადრე თვით არ იყო საქმის ოსტატი, ბუნებრივია, მას ასეთი ოსტატი დაეჭირავენია, ჯამაგირი და ხალათი ეძლია მისთვის. ოსტატის ასეთი დაჭირავენის მაგალითი, ვფიქრობ, გვაქვს ჩვენ ტფილისის სამღებროს შესახებ იმ საბუთში, ზემორე რომ მოვიყვანეთ. როცა ოსტატი იმავე დროს იჯარადარიცაა, ასეთ ოსტატისა და შეგირდთა სამღებროში მუშაობა, ეს, ასე ვთქვათ, ფეოდალურ ეპოქის ჩვეულებრივ ხელოსნური მეურნეობის სახეა და განსა-

კუთრებით საყურადღებოს არას შეიცავს, თუნდაც რომ ქარგალი-შეგირდთა რიცხვი საკმაოდ საგრძნობი იყოს.

ჩვენთვის გაცილებით საინტერესოა სამღებროს ექსპლოატაციის ის სახე, როცა ოსტატი თვით არის დაქირავებული სამღებროს მოიჯარადრის მიერ.

აქ უკვე პრინციპულად განსხვავებული მგომარეობაა. მეურნეობის სულ სხვა ტიპია მოცემული. ასეთ პირობებში ოსტატ-შეგირდის ურთიერთობა სრულიად განსხვავებულია. ასეთ ოსტატს არც შეუძლია შეგირდი ჰყავდეს ძველის გაგებით. და როცა ოსტატი დაქირავებულია, სხვებიც - ქარგალი, შეგირდი - ასევე დაქირავებული უნდა იყვნენ. მაგრამ ეს უკვე მანუფაქტურაა და არა საშუალო საუკუნეების სახელოსნო.

სამწუხაროდ. ჩვენ ამ ხელად ჩვენს მოსაზრებას უფრო მეტი კონკრეტულ შინაარსით ვერ ვაცხოველებთ, თუმცა სრული იმედი გვაქვს საამისო ფაქტები აღმოჩნდება.

ამაში ჩვენ გვარწმუნებს სამღებროთა იჯარის ის სახე, როცა იჯარადარი მღებარი არაა და ამავე დროს სამღებროს ექსპლოატაციას უშუალოდ ეწევა. ამავე დროს ეს იჯარადარი არ არის ფეოდალი, რომ გვეფიქრა თითქო სამღებროში ის თავის ყმა-ოსტატებს ასაქმებს, როგორც ეს შესაძლებელია ყოფილიყო დედოფლის სამღებროებში.

ის ფაქტი, რომ სამღებროებს ასეთი ხალისით იღებენ არამღებრები, მოწმობს ამ საქმის მომგებიანობას, ამ საქმის სიცხოველეს, რასაც ჩვენ ზემოთაც მიუთითებდით სამღებროთა რიცხვის გამრავლებასთან და ამ საქმით ფეოდალების დაინტერესებასთან დაკავშირებით. და, რაც კიდევ უფრო დამახასიათებელია, ასეთი მოიჯარადრენი (მანუფაქტურის ე. წ. წამომწყებნი) პირველ ყოვლისა ხელს ჰკიდებენ დიდ სამღებროებს (ტფილისის, დუშეთის...). ეს მოიჯარადრენი ცნობილი ვაჭარ მოსაქმენი არიან (ქალაქის ნაცვალი მიკირტუმ სურგუნოვი, ავთანდილა მირიმანოვი და სხვ.).

სამღებროთა იჯარა სრული ნებაყოფლობის და თავისუფალი შესაქმების შედეგია. საიჯაროდ გამოცხადებული საქმე გარკვეულ ხნის განმავლობაში (40 დღე) ღიაა კონკურენტთათვის: ვინც მეტს გაიღებს, მას მიეცემა. იჯარა ჩვეულებრივ ერთი წლით იღება. საიჯარო ფული ყოველ თვიურად ეძლევა სამღებროს პატრონს და არა წინასწარ. ამას ის მნიშვნელობა აქვს, რომ, „თუ, ღმერთმან ნუ ქნას, ბარგაშტობა (ირან ბარგაშტო = დაბრუნება; ბარგაშტობა - იჯარის დარღვევა?) რამე მოხდეს“ ე. ი. თუ არა მოიჯარადრის მიზეზით საქმე შე-

ფერხდა და სამღებრო მოცდა, იჯარადარი „სამართალს“ მოითხოვს ე. ი. ასეთ მოცდენისდა შესაფერისად საიჯარო გადასახადის დაკლებას მოითხოვს.

მოიჯარადრენი უმთავრესად მაინც მღებრები იყვნენ.

გვხვდება ისეთი შემთხვევაც, როცა ორ შეამხანაგებულ მოიჯარადრეთაგან ერთი მღებარია, მეორე კი არა. მათი საამხანაგო პირობა იმითაა საინტერესო, რომ მღებარი ამხანაგი „უჯამაგროდ“ მღებრობას აღუთქვამს არამღებარ ამხანაგს. ცხადია, უკანასკნელი რაიმეთი უნაზღაურებს ამხანაგს „უჯამაგრო“ შრომას.

გამოდის, რომ არამღებარ ამხანაგმა იმთავითვე დაიჭირავა მღებარი (თავისივე ამხანაგი) თავის წილ სამუშაოში.

დაჭირავების ეს სახე განსხვავებულია მუშის დაჭირავებისაგან. აქედან გადასვლა მღებრის მთლიანად დაჭირავებაზე ადვილად შესაძლებელია, თუმცა თავისთავად სავალდებულო არ არის.

ხოლო, რადგან, როგორც ეს ზემოდ უჩვენეთ, სამღებრო საქმე გაცხოველებული და მომგებიანია ე. ი. მდგომარეობა მომწიფებულია, ამიტომ შეამხანაგების ეს სახე (ნახევრად დაჭირავება ოსტატისა) შეიძლება ჩვენ გარდამავალ საფეხურად მივიჩნიოთ იჯარადარ მღებრიდან დაჭირავებულ (მუშა) მღებრამდის. როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ყველა სამღებრო ერთნაირ სიდიდისა და შემოსავლის არ იყო. ეს ცხადად ჩანს ამ სამღებროთა საიჯარო ფასების სხვადასხვაობისაგან.

სამწუხაროდ, ჩვენ ასეთი ცნობებიც არ მოგვეპოვება სრულად. ამას გარდა ზოგი სამღებრო სხვა იჯარებთან ერთად აიღებოდა ხოლმე. ასე რომ საერთო საიჯარო ფასიდან სამღებროს საიჯარო ფასის გამოყოფა ძნელდება. ან კიდევ, გვაქვს მაგალითები, როცა რამოდენიმე სამღებროს საიჯარო ფასი ერთადაა ნაჩვენები, და ბოლოს, ეს საიჯარო ფასები სხვადასხვა დროისანი არიან. ყველა ამ ნაკლთა მიუხედავად, ეს ცნობები საერთო წარმოდგენას მაინც იძლევიან სამღებროთა სიდიდეზე, მათ შემოსავლიანობაზე.

მოგვყავს ჩვენს ხელთ არსებული საამისო ცნობები:

ტფილისის სამღებროს საიჯარო ფასი სხვადასხვა რაოდენობისაა ნაჩვენები. დარეჯან დედოფლის მოწმობით ეს სამღებრო ზოგჯერ ხუთას თუმნად გაიცემოდა, ზოგჯერ კი შვიდასადაც.

დარეჯანის ამ ცნობას ჩვენ გადაჭარბებულად მივიჩნევდით და ამდენადვე ყურადღების ღირსად არ ჩავთვლიდით, რომ ამას მხარს არ უჭერდეს საერთო მოსაზრებათა გვერდით მისგან სრულიად დამოუკიდებელი მოწმობა მარიამ დედოფლისა, რომლის ჩვენებით (1802 წლის მოხსენება) აღნიშნულ სამღებროს საიჯარო ფასი წლიურად მის

დროს (ე. ი. 1799—1801 წ.) 520 თუმანს უდრიდა (АКТЫ I, № 214):
ამავე დროს არსებობს საბუთი, რომ 1796 წელს ტფილისის სამ-
ღებრო 240 თუმნად გაიცა. (3875 d. h. საქ. მუზ. ხელ. განყ. და
საქ. სიძ. III № 337).

საიჯარო ფასის ასეთი სხვადასხვაობა მეტად საინტერესო და
დამახასიათებელია.

ეს მაჩვენებელია არა მარტო იჯარის გაცემის დროს არსებულ
ბოროტმოქმედებისა, რასაც, როგორც ირკვევა, ჩვეულებრივ ფართე
გასავალი ჰქონდა (მოიჯარადრეთა შეთქმა, მოურავის თუ რწმუნე-
ბულის მოსყიდვა და ამავების შედეგად საიჯარო ფასის ხელოვნურად
დაცემა)—ამას გარდა ეს მაჩვენებელია თვით ქალაქის მიერ განცდილ
დღეებისა მისი ზრდისა თუ დაცემის გზით.

მოყვანილ ფასებიდან 240 თუმანი ეს 1795 წლის კატასტროფის,
ტფილისის აოხრების შედეგია. 520 თუმანი, მარიამი რომ მოწმობს,
მაჩვენებელია იმისა, რომ მეურნეობის ამ დარგში მდგომარეობა
სწრაფად გამოსწორების გზაზედ დამდგარა. ამავე დროს ჩვენ ვიცით,
რომ ტფილისი გიორგის დროს 95 წლის წინა დროინდელ კეთილ-
დღეობას არ დაბრუნებია. ასეთ პირობებში შეიძლება ვიფიქროთ,
რომ ტფილისის სამღებროს შემოსავლიანობა მხოლოდ ქალაქის მოსა-
ხლეობის სიდიდე-კეთილდღეობაზე არ ყოფილა დამყარებული.

დარეჯანის მიერ ნაჩვენები 700 თუმანი, ეს უმაღლესი საიჯარო
ფასია, რომლისთვისაც კი მიუღწევია ტფილისის სამღებროს მე-18
ს-ში. ასეთი ფასი, უნდა ვიფიქროთ, ჰგულისხმობს 1795 წლის წინა
დროს.

სიდიდე-შემოსავლიანობით მეორე ადგილი გორის სამღებროს
უჭირავს. დარეჯან დედოფლის ცნობით გორისა და სათარხნოს
სამღებროთა იჯარიდან მას 160 თუმანი შემოსავალი ჰქონია. სათარ-
ხნოს სამღებროს საიჯარო ფასი კი, ჩვენ ვიცით, 12 თუმანი იყო.
გამოდის რომ გორის სამღებრო 148 თუმანს საიჯარო ფასს იძლეოდა.

დაახლოებით ასეთივე სიდიდის უნდა ყოფილიყო ცხინვალის
სამღებროც (ცხინვალის სამღებრო და სხვა იჯარები ერთად 180
თუმნად გაიციმოდა წელიწადში).

მესამე ადგილი ანანურის სამღებროს ეჭირა. ანანურის სამღებრო
და სხვა იჯარები ერთად 65 თუმნად გაიცა 1778 წელს (ც. ა.
№ 3432), ხოლო 1780 წელს მხოლოდ სამღებრო გაიცა 32 თუმნად.

დაახლოებით ასეთივე სიდიდე—შემოსავლიანობის უნდა ყოფი-
ლიყო დუშეთის სამღებრო (დუშეთის სამღებროს, ბაჟის და ბეჭე-
დის იჯარა 1796 წელს 70 თუმანს უდრიდა — № 3541 d. h.).

შემდეგ მოდის ახალქალაქის, არბოს და წერეთლიანთ (გაერთე-
ბამდის) სამღებროები. მათი საიჯარო ფასი წლიურად 12 თუმანი
ბიყო.

დაახლოებით ასეთივე უნდა ყოფილიყვნენ ზოვრეთისა, სამთავი-
სის და სააბაშიოს (სურამი, ხეფინისხევი, ბეკამი) სამღებროები.

ვახანის სამღებროს იჯარა ექვსი თუმანი იყო. ასეთივე იყო ქა-
რელის სამღებრო. მისი იჯარა ხუთსა და ექვს თუმანს შორის ქანა-
ობდა (№ 3835 d. h. და № 9640 d. h.), იყო ამაზე მცირე სამღებ-
როებიც. მაგალითად, ქოლაგირის სამღებროს იჯარა 3 თუმანი ღირ-
და, ხოლო ერისთვიანთ სამღებროსი ორი, ან ორთუმანნახევარი
(3569 d. h).

სამწუხაროდ, ჯერჯერობით გარკვეულს ვერას ვიტყვით კახეთის
სამღებროების სიდიდე—სიმცირის შესახებ, რომელნიც „ეკლესიებს
შეწირულებს გარდა“ წლიურად ორას თუმანს საიჯარო ფასს იძლე-
ოდენ. ჯერეთი, ჩვენ არ ვიცით რამდენ სამღებროს შეეხება ეს
ცნობა და მეორეც: ყველა სამღებრო ხომ ერთნარი სიდიდისა არ იყო?

საერთოდ კი არა გვაქვს საბუთი ვიფიქროთ, რომ კახეთის სამ-
ღებროები ქართლის სამღებროებიდან (ტფილისის სამღებროს გარდა)
სიდიდე-შემოსავლიანობით ერაობ განსხვავდებოდა.

სულ არაფერი ვიცით „გატეხილ ხიდს აქეთ რაც სამღებროებია“
და „სომხით-საბარათიანოს და ყაიყულის“ სამღებროთა შემოსავლია-
ნობის შესახებ. არა თუ კერძოული, აქ არც სუმარული ცნობები
გაგვაჩნია ჯერჯერობით.

ამრიგად, ქართლის 13 სამღებროს საიჯარო ფასი 1083 თუმანს უდ-
რიდა. ტფილისის სამღებროს გამოკლებით კი 383 თუმანს. მაგრამ ქართ-
ლში სომხით-საბარათიანო-ყაიყულის მითვლით 30-35 სამღებრო მაინც
უნდა ყოფილიყო (დასახელებით ცნობა ჩვენ ჯერჯერობით მხოლოდ
25 სამღებროს შესახებ მოგვეპოვება. მაგრამ სამხით-საბარათიანო-
დან, ყაიყულიდან თუ ლორე-ბამბაკიდან ამ რიცხვში მხოლოდ სამი
სამღებრო შედის. ეხლა, თუ ჩვენ გავითვალისწინებთ სამღებროთა
იმ სიხშირეს, საიდანაც კი ცნობათა შედარებითი სისრულე გვაქვს—და
თითქმის უკვე წესად ქცეულ ფაქტს, რომ თითოეული ფეოდალი
ცდილობს თავისი სამღებრო ჰქონდეს. ჩვენ უფლება გვეძლევა ვი-
ფიქროთ, რომ ქართლის სამღებროების ერთი მესამედი ჯერჯერობით
ჩვენთვის უცნობია).

კახეთის სადედოფლო სამღებროთა საიჯარო ფასი 200 თუმანი
იყო. ეხლა, თუ ჩვენ დაუშვებთ—და ამის საწინააღმდეგო თითქო
არა ჩანს რა, — რომ კახეთის სამღებროთა სახე (სიდიდე-სიმცირე)

დაახლოებით ისეთივე იყო, როგორც ქართლისა, შეგვიძლია მივი-
ლოთ, რომ რიცხვი კახეთის სადედოფლო სამღებროებისა 6 — ან 7
უნდა ყოფილიყო.

მაგრამ ჩვენ ვიცით, რომ კახეთში იყო საეკლესიო სამღებროებიც
და ქართლის ანალოგიით უფლება გვაქვს დაუშვათ, რომ იქ სათა-
ვადო სამღებროებიც უნდა ყოფილიყო. საეკლესიო სამღებროთა
რიცხვი, სულ მცირეა, ექვსი მაინც უნდა ვიანგარიშოთ.

ამდენივე, უფლება გვაქვს, სათავადო სამღებროებიც დაუშვათ.
ასე რომ სულ კახეთ-ქიზიყში 16—20 სამღებრო მაინც უნდა ყო-
ფილიყო.

ამრიგად, მე-18 საუკუნის მეორე ნახევარში სულ ქართლ-კახეთში
50 — 60-მდის სამღებრო უნდა ყოფილიყო. ქართლის 12 სამღებროს
საიჯარო ფასი 383 თუმანს უდრიდა. ერთ სამღებროზე საშუალოდ
32—33 თუმანი მოდის. მაშ ქართლის ყველა სამღებროთა საიჯარო
ფასი 960 თუმანიდან 1050 თუმანამდის შეგვიძლია ვიანგარიშოთ
(ტფილისის სამღებროს გამოკლებით). ეხლა, თუ ჩვენ ქართლის სამ-
ღებროთა მიმართ მიღებულ საზომს კახეთის სამღებროებზედაც გავაე-
რცელებთ, გამოგვივა, რომ კახეთის ყველა სამღებროთა საიჯარო
ფასი 412 თუმანიდან—660 თუმანამდის უნდა ყოფილიყო. სულ კი
ქართლ-კახეთში (ტფილისის სამღებროს ჩათვლით) სამღებროთა საი-
ჯარო ფასი უნდა ყოფილიყო 2072 თუმანიდან 2410 თუმანამ-
დის.

რა თქმა უნდა, ეს ჩვენი დასკვნები სასურველ ზედმიწევნილობას
მოკლებულია მაგრამ, ვფიქრობთ მდგომარეობის ზოგად წარმოდგენას
საკმაოდ სწორს იძლევიან.

ამ დაკვირვებათაგან მიღებული შედეგები მეტად საინტერესონი
არიან.

პირველ ყოვლისა ყურადღებას იქცევს, როგორც სიმრავლე ამ
სამღებროთა, ასევე მათი ზრდის ტენდენცია, რაც თავის მხრით
ჰგულისხმობს საფეიქრო-სახელოსნო მეურნეობის სათანადო ზრდა-
განვითარებას.

ზემოდ ჩვენ მოვიყვანეთ ცნობა იმის შესახებ, თუ როგორი მა-
სიურ მოხმარების საქონელი იღებებოდა აქ, მაგრამ ჩვენი ცნობა
სრული არ იქნებოდა, თუ აქვე არ აღვნიშნავდით, რომ სამღებროებ-
ში „დაბალი ხალხის საცმელის“,—ჩითისა, ლეინისა და შალის—
გვერდით სხვადასხვაფერად იღებებოდა „ძაფი“, „აბრეშუმი“, „დოლ-
ბანდი“, „ყაჭი“ და სხვა.

მოგვეპოვება ლებვის მეტად საინტერესო რეცეპტები, რომელნიც უეჭველია, ჩვენს სინამდვილეს ჰგულისხმობენ — ერთი მათგანი ბეკამის სამღებროში სახმარებლად არის შედგენილი (3624 H, 3863 d. h.).

სახალხო საქმიანობაში დღევანდლამდის დაცული, ან საამისო „რეცეპტების“ სახით შემონახული ფერთა სიმრავლე, ლებვის რთული პროცესი, საღებავთა მაღალი ხარისხი (ამას უეჭველყოფენ ჩვენამდის მოღწეული ძველ ნახელსაქმევის ფერები ან ფერწერის ნაშთები), — ყველა ეს უდავოდ მოწმობს, რომ სახელოსნო წარმოების ამ დარგს (მღებრობას) ჩვენში დროისდაშესაფერი განვითარება არ აკლდა.

საფეიქრო წარმოების განვითარების მაჩვენებელია ის გარემოებაც, რომ მღებრობა რთვა-ქსოვისაგან გამოყოფილია და ამ მეურნეობის ცალკე დარგსა ქმნის.

მაგრამ ჩვენთვის განსაკუთრებით საყურადღებო აქ მაინც ისაა, რომ ჩვენი სამღებროები მე-18-ე საუკუნეში მასობრივ მოხმარების საქმეს აწარმოებენ. სწორედ ამით აიხსნება, როგორც ამ სამღებროთა სიმრავლე, აგრეთვე მათი შედარებითი სიდიდეც.

აქვეა მოცემული შესაძლებლობა, რომ ამ სახელოსნოებში სხვაზე დაბრუნდებიან და ირღვევა ხელოსნურ-ჰამქრულ წარმოების წესი და მის ადგილს მანუფაქტურულ-ბურჟუაზიული წესი დაიჭერს.

წარმოების ესა თუ ის დარგი საშუალო საუკუნოებშიაც შესაძლებელია ჰამქრულ-ხელოსნურ წარმოების წესს ვადასულიყო და ბურჟუაზიულ წესზე გამართულიყო. მაგრამ ეს კიდევ არ ქმნიდა გაფხუბულს, ახალ ხანას. ფეოდალურ მეურნეობის საერთოდ სიმტკიცის პირობებში ასეთი წარმოება არ შეიძლებოდა მასობრივ მოხმარების მთავარ დარგებს საბოლოოდ დაუფლებოდა.

სამღებროთა ბურჟუაზიულად გამართვაც, თუნდაც ამას რომ ადგილიც ჰქონოდა ჩვენში საშუალო საუკუნეებში, თავისთავად კიდევ არ მოასწავებდა ფეოდალურ წარმოების დასასრულის დასაწყისს.

მაგრამ ეხლა მე-18-ე საუკუნეში, როცა ქვეყნის ყველა კარებით ევროპის ბურჟუაზია მოსჩანდა თავის წარმოების პროგრესიულ წესით (იმ დროისათვის), ასეთ მოვლენას შეიძლება განსაკუთრებული მნიშვნელობა მიჰნიჭებოდა. ასეთი მოსაზრება არც თუ უსაფუძვლო მოგვეჩვენება, თუ გავიხსენებთ სამთამადნო წარმოებებს (ალავერდი, ჩათახი, ახტალა) და სხვა წამოწყებათა პროექტებს, მე-18-ე საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედში რომ ჰქონდა ადგილი საქართველოში.

ამ სამღებროთა დაახლოვებითი სიდიდის რეალურად წარმოსადგენად ჩვენ მივმართეთ აწინდელ მღებრებს. მართალია, მათი ნაამ-

ბობი მე-19-ე საუკუნის მეორე ნახევარს ე. ი. საღებავისა და ფეხის საფაბრიკო წესით წარმოებისა და ხელოსნურ სამღებროთა დაწესებულება გაქრობის ხანას შეეხება, მაგრამ ეს ცნობები, საჭირო სიტუაციის გათვალისწინებით რამოდენიმედ მაინც გამოსაყენებელია.

მღებარ ბეგლარიანის მოწმობით: წარსულ საუკუნის 90-ან წლებში მთელს ყარსში მხოლოდ ერთი დიდი სამღებრო იყო. ამ სამღებროში 10 კაცი მუშაობდა, 7 ოსტატი იყო შეამხანაგებული, სამი შეგირდი (ზოგჯერ მეტიც) იყო — ამავე ოსტატების შვილები. შეგირდებს არა ეძლეოდათ რა. ქარგლები არა ჰყოლიათ. სახელოსნოს საერთო სალარო ჰქონდა — დაბეჭდილი ზანდუკი, რომელშიაც მთელი შემოსავალი გროვდებოდა. ზანდუკის გასაღები ერთს (სარქარს) ებარა. ყოველ შაბათ საღამოს ზანდუკს გახსნიდნ და დახლს (შემოსავალს) გაიყოფდნ. თითო ოსტატს კარგ მუშაობის დროს ყოველ ასეთ გაყოფისას 10-დან 12 მანეთამდის ხვდებოდა.

მღებარ მანუჩაროვის (ტფილელი) მოწმობით წვირელ ხელოსანს ორი ან სამი ქვევრი ედგა.

მღებარი მოსინიანცი მე-19 საუკუნის მიწურულში მოსულა ტფილისს და ავაქ მანთაშოვის სამღებროში შესულა შეგირდად. ეს მოზრდილი სამღებრო ყოფილა: ექვსი ქვევრი მდგარა. შიგ ოსტატი, სამი შეგირდი და ერთი ქარგალი მუშაობდნ. შეგირდებს არა ეძლეოდათ რა. ქარგალს — ხუთი მანეთი კვირაში.

მოყვანილ ცნობებიდან ამ ხელად ყველაზედ საინტერესო ყარსელ მღებრის ცნობაა. ყარსის სამღებრო დიდია. მასში 10 -- 12 კაცი მუშაობს. ყოველ კვირეული შემოსავალი 7 თუმნიდან 10¹/₂ თუმნამდის აღწევს. ასე რომ წლიურად ყარსის სამღებრო წმინდა შემოსავალს იძლევა 336 თუმნიდან 504 თუმნამდის (წელიწადში ნაანგარიშევი 48 კვირა ე. ი. 288 სამუშაო დღე).

ამ სამღებროს შედარებისას ტფილისის სამღებროსთან უნდა გათვალისწინებულ იქმნას:

1. რომ საიჯარო გადასახადი ყარსის სამღებროს სრულიად არ აწვა.

2. საიჯარო გადასახადს გარდა, რომელიც 520 თუმნიდან 700 თუმნამდის იყო, ტფილისის სამღებროს შემოსავალი საგრძნობი უნდა ყოფილიყო, რომ წარმოების ხარჯები (საღებავი, ხელფასი) დაეფარა და იჯარადარს მოსაგები დარჩენოდა.

3. შედარებისას გათვალისწინებული უნდა იქმნას აგრეთვე ფულის კურსის განსხვავება: ორი შესადარებელი თანხა ასი წლით და მთელი ისტორიულ ფორმაციით შორავენ ერთი მეორეს.

4. აქვე გათვალისწინებულ უნდა იქმნას ისიც, რომ ორ სახელო-სნოსაგან ერთ ერთის მეტი შემოსავლიანობა მის პროპორციულ სიდიდეს შეიძლება კიდევ არ გვიჩვენებდეს. პირველ ყოვლისა გასათვალისწინებელია მათი წარმოების წესი და თუ ის ერთნაირია, მაშინ მეტი შემოსავლიანობა (თუ განსხვავება ერთობ დიდ-არაა) ხელოსანთა მეტ დატვირთულობის გზით შეიძლება ავხსნათ.

მოყვანილ მოსაზრებათა ნიადაგზე ჩვენ უფლება გვაქვს, ვფიქრობთ, დავასკვნათ, რომ ტფილისის სამღებრო მე-18 საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედში გაცილებით დიდი იყო, ვიდრე ყარსის სამღებრო მე-19 საუკუნის 90-ან წლებში. უკანასკნელს უფრო გორის სამღებრო უახლოვდება.

მაგრამ ტფილისის სამღებრო გამოწაკლისს შეადგანდა. ის საშუალო სიდიდის სამღებროთაგან ორჯერ უფრო დაშორებული იყო, ვიდრე უმცირესი სამღებრო ამავე საშუალო ტიპის სამღებროთაგან (700 თუმანი, 30 თუმანი, 3 თუმანი).

ამდენადვე ტფილისის სამღებრო მე-18 საუკუნის სამღებროთა ტიპად არ გამოდგება.

გორის სამღებროც დიდ სამღებროთა რიგს მიეკუთვნება.

უფრო ტიპურია ანანურის, დუშეთის და ცხინვალის სამღებროები, — შედარებით პატარა, მაგრამ სრული დატვირთვით მომუშავე საშუალო საუკუნის სახელოსნოები... (დუშეთის სამღებროს საბუთი 3541 d. h.).

სამღებროთა შემოსავალზე ჯერჯერობით დაბეჯითებით გარკვეულს, სამწუხაროდ, ვერაფერს ვიტყვით. ამისთვის, პირდაპირ ცნობათა უქონლობის პირობებში, მრავალ მომენტების გათვალისწინება იქნებოდა საჭირო, რომელთა შესახებ ჩვენ ჯერჯერობით ცნობები არ გაგვაჩნია. მაგრამ გულდასმით კვლევის შედეგად, დარწმუნებული ვართ, ეს საკითხიც გადაიჭრება.

ზოგად ვარაუდით შეიძლება დაუშვათ, რომ ტფილისის სამღებროს წმინდა შემოსავალი 1200 თუმანზედ ნაკლები არ უნდა ყოფილიყო. ამის ანალოგიით გორის სამღებროს შემოსავალი 300 თუმანზედ ნაკლები არ უნდა ყოფილიყო. საშუალო ტიპის სამღებროთა შემოსავალი 60 თუმანიდან არის სავარაუდებელი. მცირე სამღებროებს კი, საფიქრებელია, 20 თუმანი და მეტი შემოჰქონდათ და ბოლოს უმცირეს სამღებროების შემოსავალი, რომელთა საიჯარო ფასი 3 თუმანს უდრიდა, შეიძლება ათი თუმანიდან ვიანგარიშოთ.

რა თქმა უნდა, ყველა ეს ციფრები ერთობ „თავისუფლად“ არის აღებული და ამდენადვე არც მეცნიერულ პრეტენზიის მქონე შეიძ-

ლება იყვნენ. ისინი ზოგად ორიენტაციისათვის თუ გამოდგებიან მხოლოდ.

* * *

როგორც ზემოდ აღვნიშნეთ, პროფესორი გ. ნათაძე სამღებროთა რაობის შესახებ სულ სხვა მოსაზრებისაა. მას სამღებრო და საბაჟო ერთისა და იმავე შინაარსის ორი სხვადასხვა სიტყვა ჰგონია. „სამღებრო“ მისი აზრით იგივეა რაც „საბაჟო“. ასეთი გაგებით აქვს მას გამოყენებული ეს ტერმინი თავის ნაშრომში (იხ. *op. cit.*). სადაც ის „სამღებროს“ „застава“-დ სთარგმნის. ამასვე ამტკიცებს პატივცემული მკვლევარი თავის წლევეანდელ მოხსენებაშიაც. ხოლო იმის გამო რომ სიტყვა „სამღებრო“ АКТЫ-ს გამომცემელთ „Красильня“-ე უთარგმნიათ, პროფ. ნათაძე მწუხარებით შენიშნავს: *Надо заметить, что термин „сამღებრო“ в этих печатных документах переведен на русский язык словом „Красильня“, что совершенно неправильно и создает для историка-экономиста громадное недоразумение (op. cit.).*

მართლაც და, თუ ეს ასეა და 3-ლ პროფესორის გაგება სამღებროს შინაარსისა სწორია, მაშინ მთელი ეს ჩვენ მიერ ჩატარებული შრომაც громадное კი არა, მაგრამ სამწუხარო გაუგებრობა კი იქნებოდა.

ამიტომ ბუნებრივი იყო პირველად სწორედ ეს საკითხი გადაწყვეტილიყო. და ჩვენც ასე მოვიქცით და მხოლოდ მოხსენების ტექნიკურ ხერხით აიხსნება ამ საკითხის ბოლოში მოქცევა.

როგორც თავის წერილში, ისე მოხსენებებში პროფ. ნათაძე „სამღებროში“ მხოლოდ და მხოლოდ „застава“-ს ე. ი. საბაჟოს ჰხედავს. ტერმინი „სამღებრო“ მას „სამღებრო“-დან მიღებული ჰგონია, ხოლო ეს მის მიერ აღდგენილი „სამღებრო“ „აღება“ („ამღებარი“?)-საგან ნაწარმოებად მიაჩნია.

რუსულ „Красильня“-ს ქართული შესატყვისი მისი აზრით „ლილახანა“ და ცნება „სამღებროში“ ლილახანის მომენტი გამორიცხულია.

ზემოდ ჩვენ მოვიყვანეთ საბა ორბელიანის, დავით ციციშვილის, დავით ბატონიშვილის და გოგია ხითარიშვილის მოწმობები, საიდანაც ყოველგვარ შეეჭვების გამორიცხვით ჩანს, რომ **სახლს** (ამ სახლს **ბანიც** შეიძლება ჰქონდეს იხ. საბ. 3643 d. h.), რომელშიაც ქვევრები დგას (ამ ქვევრებში შეიძლება ლილა იყოს), სადაც „მღე-

ბარი“ „მღებრობს“ (საბ. 10358 d. h.) და ამ „ღებისათვის“ „საღუ-
ბაის ფასს“ (ზოგჯერ „უზომო მომატებულსაც“ კი) იღებს, აი ასეთ
სახლს, დაწესებულებას, სახელოსნოს ეწოდება „სამღებრო“ და ეს
ასეა როგორც მე-18-ე საუკუნის დასაწყისს, ისე მის დასასრულსაც.

მე-19 საუკუნის დამდეგს დავით თარხნიშვილი „აკეთებს სამ-
ღებროს“ სოფელ თელათგორში, აპირებს გააკეთოს ასეთივე სამ-
ღებროები ნოსტეს, ახალქალაქს. გიორგი მეფის ასული სოფიო, ლუ-
არსაბ თარხნიშვილის მეუღლე ცდილობს „დაუქციოს“ დავითს
თელათგორის სამღებრო; ჰგზავნის იქ იასაულებს და ჰპირდება მათ
თელათგორის „სამღებროს ხაქონელს“. თელათგორის სამღებრო
მე-19-ე საუკუნის ოციან წლებამდის მოქმედებდა.

დავით თარხნიშვილის მოწმობით მისმა ძმებმა ხელი არ შეუწყვეს
ამ წარმოებას (საიდანაც მათ მთელი ამ ხნის განმავლობაში ასოცდა-
რვა თუმანი შემოსავალი მიეღოთ) „გააოხრეს“ და „გააუქმეს“
ის (საბ. №№ 8096, 8330, 8311 d. h.). ხოლო იმის გასაგებად, თუ
რა ხასიათის საქმიანობას ეწეოდნენ ამ სამღებროებში მე-19-ე საუ-
კუნის პირველ მეხუთედში, საკმაო ამოვწეროთ „საქართველოს
გუბერნატორის“ ხოვენის ბრძანებიდან ის ადგილი, რომლის ქართუ-
ლი თარგმანი „საქართველოს გაზეთში“ არის მოყვანილი:

„საზოგადოსა სარგებლობისათვის თბილისის მცხოვრებთასა ამ
წლის დაწყებასა შინა საქართველოს გუბერნატორის უფლის ღებურალ
მაიორის და კავალერის ხოვენისაგან მიწერილ არს ბრძანება თბი-
ლისის პოლიცმეისტრისადმი შემდგომისა ჰაზრისა:..... ა. სამღებრო-
ნი, რომელნიც არიან სამნი ძველს ზარათხანასთან და ორი ქურქ-
ჩებში არა თუ ახდენენ ჰაერსა დამპლის სუნითა, არამედ
აბილწებენცა წყალსა გავლებითა შეღებულთა საქო-
ნელთა და გარეცხითა ქურქელთასა. დაცვისათვის სიწმი-
დისა, ვითარცა ჰაერისა, ეგრეთვე წყლისაცა, გატანილ იქმნენ ქალაქს
გარეთ და პატრონთ მიეცესთ ნება, რომ თვით მათ თქვენის
თანდასწრებით აღირჩიონ ამისთვის სამჯობინარნი ადგილნი და პაემანი
ამის აღსრულებისათვის დაინიშნების თხუთმეტს ამ წლის მარტამ-
დე“... (იხ. „საქ. გაზეთი“ № 5. 1819 წ.)

ამრიგად „სამღებროდან“ красивья-ს მომენტის გამორიცხვა,
როგორც ამას დაჟინებით ამტკიცებს პროფ. გ. ნათაძე, ყოველად
უდავო შეცთომია.

ზემომოყვანილი ამონაწერი „საქართველოს გაზეთიდან“ რუსულ
ენაზედ დაბეჭდილ ბრძანების ქართული თარგმანია, სადაც რუსული
„красильня“ გადმოცემულია „სამღებრო“-თი; ხოლო, თუ როგორ

სთარგმნიდნენ რუსულად ქართულ „სამღებროს“ მე-19 საუკუნის დასაწყისს, ეს ჩანს მთავარმართებლის პავლე ციციანოვის ერთ 1803 წლის მოხსენებიდან საქართველოში ოთხი საბაჟოს (заставы) დაარსების შესახებ (სურამში, წალკაში, ბამბაკში და შამშადილში). ამ თავის მოხსენებას ციციანოვი ურთავს „Ведомость“-ს О доходах Грузинских и внутренних пошлинных статей собираемых“, სადაც სახაზინოდ შერაცხილ მეჯვრისხევის სამღებროს, იულონ ბატონი-შვილს რომ ეკუთვნოდა, გადმოგვცემს: „С красилень в Меджврисхѣви Юлоново-- 490 руб. (იხ. АКТЫ II НИГ). ასე რომ „სამღებრო“-ს „Красильня-დ სთარგმნიდნენ არა მარტო „АКТЫ“-ს გამომცემლები მე-19-ე საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედში, არამედ ერთი მეორის შესატყვისად მიაჩნდათ ეს ორი სიტყვა მე-19-ე საუკუნის პირველ ოცეულში იოანე ბატონიშვილთან ერთად რუს ციციანოვს და „საქართველოს გაზეთი“-ის ქართველ მთარგმნელსაც. ამდენადვე პროფ. ნათაძის საყვედური ცნება „სამღებროს“ შინაარსის უფიცობის შესახებ ამ უკანასკნელთაც უნდა გაიზიარონ.

იმის გასამართლებლად, რომ „სამღებროში“ „სამღებრო“ იგულისხმებოდა, პროფ. ნათაძემ უნდა დაამტკიცოს, რომ: 1 ან „მღებარი“ ნიშნავდა „მებაჟეს“, 2. ან კიდევ არსებობდა ტერმინი „ამღებარი“ იმავე „მებაჟის“ მნიშვნელობით.

თუ ვინ იყო მღებარი, ამის შესახებ კატეგორიულ ცნობას გვაწვდიან საბა ორბელიანი (მე-18 ს. დასაწყისი) და იოანე ბატონი-შვილი (მე-19 ს. დასაწყისი):

მღებარი—საღებავის მცოდინარე ოსტატი—(საბა).

Красильщик, „ნერკარარ“—მღებარი (იოანე ბატ-ლი. იხ. ხელნაწ. № 2.. Н. საქ. მუზ. ხელნ. განყ.)

ხოლო რომ მღებარი სხვა იყო და მებაჟე სხვა, ამისათვის საკმაოა მოვიყვანოთ: 1796 წელს მარტის პირველს ტფილისის სამღებრო დარეჯანმა 240 თუმნად გასცა. 1797 წლის თებერვლის 23-ს ე. ი. მაშინ, როცა ეს სამღებრო ჯერ კიდევ ამ მოიჯარადრეთა ხელშია, დარეჯანის მოხელე ოჰანეზა სწერს დედოფალს: „მე ხელად თეთრი არა მქონდა (დარეჯანს რაღაც საოჯახო ნივთების ყიდვა დაუვალებია მისთვის), არც მებაჟემ მომცა, არც სამღებროს იჯარადარმა. ეხლაც ეს წიგნი ორსავე იჯარადარს ვაჩვენე. ავთანდილამ ასე მოგახსენა: ჩემზე აღარ არის დარჩომილიო. კარის მებაჟემ ასე მოგახსენა: ჯერ ერთ თვეს არ გაუვლიაო და რაც (არც? ნ. ბ.) ბატონი დედოფლის იჯარა მიერთმევაო. მამლალი ბარათი მოსულა. წინამძღვარი ეფთიმის ძმისწულსაც ჰქონდა ბარათი და სთხოვდა“

(საქ. სიძ. III 326). აქედან ჩანს, რომ სამღებრო ტფილისში სხვა და ბაჟი სხვა. სულ სხვადასხვა პირებია სამღებროს იჯარადარი და მებაჟე: ერთს სამღებრო აქვს ალებული იჯარით, მეორეს კარის ბაჟი. სამღებროს იჯარადარს მძლად გადაუხდია საიჯარო გადასახადი, ხოლო კარის მებაჟეს ეს ეს არის იჯარა აულია: ჯერ ერთ თვეს არ გაუვლია.

(აქ ორი რამ განსამარტავია: 1. რატომ არაა მოყვანილ ამონაწერში „მღებარი“? ეს აიხსნება იმ საინტერესო მოვლენით, ზემოდ რომ მიუთითებდით: აქაც სამღებროს იჯარადრებად გამოდიან არა — მღებრები. უკანასკნელნი მათ დაქირავებული ჰყავთ. 2. რა ესაქმებოდა დედოფალ დარეჯანს უშუალოდ კარის მებაჟესთან, კარის ბაჟი ხომ სამეფო დასტურლამალში შედიოდა? ახსნა ერთია: დარეჯან დედოფალი აქ მებაჟისაგან იმ 80 თუმანს იღებს, რომელიც მას ტფილისის ბაჟებიდან გარდაკვეთით ეძლეოდა მის საკუთარ ყმების — 50 კომლი მოქალაქის ბაჟის ანგარიშში).

ერთი საბუთიც: 1806 წელს აბაშიძიანთ სახლის გაყრაა. მონაწილენი ერთი მეორეს ანგარიშებს უდგენენ. ევგენ აბაშიძე არზას მიართმევს მდივანბეგს:

„თქვენი მობძანება მომილოცამს და ახლა გაიხსნა ჩემი შეწუხებული გული. გავყავით და ხელი მოგვაწერინეს. მაინც აქ მარჩობენ და ყაბულიც ვქენით. ერთი კიდევ გაუშვეს და კოპიაც მისცეს. და ახლა ჩემმა რძალმა ორი წლისა ნუხსა შეიტანა სასამართლოში და ხელიც მოწერილი იყო, რომ უნდა მივსცეთ და როდის ვარ უარსა? ბორჯალს დავდებ ნაკვირაცხოველს სასამართლოს წიგნი და იასაული მეზობოს და ამ ორის წლისა, რაც მღებარმა თქვას, რომ „ეს ერგებოდაო“. რაც ბაჟი იყოს ის მებაჟემ თქვას: „ეს ბაჟი ერგებოდაო“, მოხელე(ე)ებმა და ვინც ჩემს რძალს გლები ერგო, იმათ თქვან ბეგრისა. პურისა თუ ღვინისა, — რასაც ფრისა, — მე გარდვიხდი. არა და არ გადვიხადო, აქა მყავს გლები, ყელქცეულსა მყავს გლები, ჭალაზედა, გვერდის უბანსა და თქვენმა იასაულმა გადა(ა)ხდევინოს და უბოძეთ..... მარტის კვ ქკს უედ“ (იხ. საბ. № 6979 d. h. საქ. მუზ. ხელნაწ. განყ.).

ზემოთ ჩვენ მოვიყვანეთ პოეტ ფეშანგის მოწმობა მღებრის შესახებ:

„მან ოსტატმან კელოვანმან ესე გვარი სადა ლება“?

არა მგონია. კიდევ იყოს საჭირო იმ მრავალ მოწმობათა მოყვანა, საიდანაც აგრევე ჩანს, რომ მღებარი არის ის, ვისაც ამ ტერმინში ფეშინგი, საბა, იოანე და ევგენ აბაშიძე ჰგულისხმობენ.

რაც შეეხება პროფ. ნათაძის მიერ აღნაღვენ ტერმინს: „ამღებო-
რი“, ასეთი რამ ჩვენ არსად შეგვხვედრია, არც თვით პ-ლ მკვლე-
ვარს შეხვედრია ის და სრული საბუთი გვაქვს ვამტკიცოთ, რომ
ასეთი ტერმინი მებაქეს მნიშვნელობით არც უნდა არსებულებო-
დეს ამის საჭიროება არ იყო.

პროფ. ნათაძით გამოდის: „ამღებარმა“ (resp. „მღებარმა“) და
„სამღებრომ“ (resp. „სამღებრომ“) შეცვალეს ტერმინები „მებაქე“
და „საბაქო“. პირუკუ პროცესი არ წარმოიდგინება: „საბაქო“ და
„მებაქე“ ძველითგანვე არსებული ტერმინებია. (გარკვეულ დროს მათ
შეცვალეს „საზუერე“ და „მეზუერე“). მაგრამ ამ შემთხვევაში
უცნაური და გაუგებარია. თუ როგორ მოხდა, რომ არც წერილობით
და არც ზეპირ მეტყველებაში არ გადარჩა არც „სამღებრო“ და
არც „ამღებარი“? თუ ვიტყვით, რომ ისინი გაუიგივედნენ „სამ-
ღებროსა“ და „მღებარს“ — ასე ფიქრობს პროფ. ნათაძე, — და მაშა-
სადამე უკანასკნელი ორი ტერმინი ამიერიდან შეენაცვლა „საბაქოსა“
და „მებაქეს“, მაშინ როგორღა მოხდა, რომ „მღებარსა“ და „სამ-
ღებროს“ გვერდით განაგრძობდნენ არსებობას და იმავე შინაარსით
დღევანდლამდის მოაღწიეს „საბაქომ“ და „მებაქემ“?

და თუ „სამღებროსა“ და „მღებარში“ ოდესმე ასეთი შინაარსი
(პროფ. ნათაძით: *взымалище* და *мытарь*) მართლაც იგულისხმებოდა
(რასაც XVIII–XIX საუკუნეთათვის კატეგორიულად ეწინააღმდე-
გება, როგორც საქმიან საბუთთა ჩვენებანი, აგრეთვე ის ფაქტი, რომ
ტერმინ „სამღებროსა“ და „მღებარის“ გვერდით ცოცხლობენ თით-
ქოს ამ უკანასკნელთა მიერ მოხსნილი ტერმინები „საბაქო“ და „მება-
ქე“), როდისღა და როგორ მოხდა, რომ „მღებარმა“ და „სამღებრომ“
„მებაქისა“ და „საბაქოს“ შინაარსი მიითვისეს, რამოდენიმე ხანს
ჰქონდათ ის, ვერ შეიშვნეს, მონატაცები ისევ „მებაქე“ „საბაქო“-ს
დაუბრუნეს და თითონ სრულიად ახალი შინაარსით გამოვლინდნენ
(პროფ. ნათაძით მე-18 საუკუნის „სამღებრო“ და „მღებარში“ „*Кра-
сильня*“ და „*Красильщик*“ გამორიცხებულია. ამავე დროს პ-ლ მკვლე-
ვარისათვისაც არაა სადაო, რომ ჩვენი დროის „სამღებრო“ და
„მღებარში“ მხოლოდ „*Красильня*“ და „*Красильщик*“ იგულისხმება)?

საბაქო მე-18 საუკუნეში სრულიად გარკვეული ცნებაა. საბა
ორბელიანის განმარტებით ისაა „ბაქთ ადგილი“ (საბა. იხ. *ს ა ბ ა ქ ო*),
ბაქი კი მისივე განმარტებით ტვირთის ხარკია. (საბას უკანასკნელი
განმარტება მე-18-ე საუკუნის დასასრულისათვის მაინც მთლად სრუ-
ლი არ არის: „სასამართლოს ბაქი“, „არზის ბაქი“, ფეიქრის „ორ-
მოს ბაქი“ და სხვა, რა თქმა უნდა, ტვირთის ხარკი არაა. მაგრამ ამ

გარემოებას ჩვენთვის ამჟამად არსებითი მნიშვნელობა არ აქვს).

მე-19 საუკუნის დასაწყისში კი იოანე ბატ-ლი სთარგმნის რუსულ „Таможня“-ს — „საბაჟო“, „საზუერო“.

ასე რომ მე-18-ე საუკუნეში საბაჟო ცოცხალი სიტყვაა და ეს-
მით Таможня-ს Застава-ს მნიშვნელობით. („საბაჟო“ გვხვდება:
დმანისს, მიტრაშენს, მცხეთას, სადგერს, იფნობს, ზენადრისს გეო-
გრაფიულ სახელებად გვხვდება: არაკვის ხეში — „საბაჟო“, ზემო
იპერეთში — „საბაჟო“, სამთავროს ახალო — „საბაჟო“ და სხვ.).

რაც შეეხება „მებაჟე“-ს ამის შესახებაც უხვად მოიპოვება სრუ-
ლიად დამაჯერებელი მოწმობანი, რომ ეს ტერმინიც ასევე ცოცხალი
იყო მე-18 საუკუნეში და იმავე შინაარსით, როგორც დღეს.

ზენო მოყვანილს აქ დაურთავთ ერთ საბუთსაც: „ქ. ჩვენი ბძანება
არის. ეს ჩვენმ. მებაჟემ ასე იცოდეს: რაც ოსეთის გზაზე საქონელი
მოვა და იმაზე ბაჟი აიღება, იმის მესამედი ნეტარხსენებულს მა-
მას ჩვენს სვეტისცხოველისათვის მიერთშია და ჩვენც მივართვით.
რადგან იმ შეწირულობის ჟამს ოსეთის გზილამ მოსულის საქონლის
რაბტარი მსუბუქად განწესებული ყოფილიყო და მასუკან ჩვენ
ჩელიექი განვაწესეთ, ამაზე ლაპარაკი შეიქნა. ახლა ჩვენ ასე განგვი
წესებია: ოსეთის გზაზე მოსულს საქონლის ჩელიექს, თუმანზე რომ
ხუთ შაურს აიღებთ, იმის მესამედი კზის მებაჟეს უნდა მისცეთ და
ის მის უწმიდესობას, ჩვენს ძმას მიართმევდეს. აღიწერა სექტემბერს,
კდ, ქკს უნთ.

ამას გარდა, ახლა რომ თუმანზე ხუთი შაური მომატებული
ბაჟი განვაწესეთ, ამის მესამედი ოსეთის გზაზე მოსულის ბაჟისა
ჩვენც სვეტისცხოველს მივართვით. ვინც ამ მომატებული ბა-
ჟის ამღები იყოთ, რაც ოსეთის გზაზე მოსული საქონლის ბაჟი
აიღოთ, ამის მესამედიც მათის უწმიდესობის მებაჟეს მიეცით“.

ბეჭედი ერეკლესი. (საბ № 231 ცენტრ. არქ.).

ასეთივე შინაარსით იხსენიება „მებაჟენი“ 1663 წელს (АКТЫ
I, 20), 1770 წელს (231 ცენტ. არქ.), 1797 წელს (საქ. სიძ. III გვ.
328 „კარის მებაჟე“) და სხვაგან.

მაშ როდისღა იყო „მებაჟე“ „მღებარი“ და „საბაჟო“ „სამღებრო“?
პროფ. ნათაძეს თავის მოსაზრების სასარგებლოდ შემდეგი არგუ-
მენტი მოჰყავდა: არსებობს წერილობითი ცნობა სამთავისის სამ-
ღებროს შესახებ. ის ამილახვართ ეკუთვნოდა (საბ. № 235 ც. არქ.).
ამასთან ერთად პ-ლ მკვლევარს ყურადღება მიუქცევია, რომ დღეს
მოქმედი რეხის ხეობა საბაჟოს უწოდებს იმ ადგილს, „იგოეთის
პირდაპირ ერთი ვერსტის მანძილზე“ ძველი ეკლესიის გარშემო რომ

არის. პ. კარბელაშვილის მოწმობით აქ ხანგრძობებიც ყოფილა. მისი სიტყვით, ამ ადგილს „ვერ ასცდებოდა უწინ ტფილისიდან ქართლ-საკენ წამსვლელ მომსვლელი“ (საქ. სიძ. III დამატება გვ. 12 — 13). პროფესორ ნათაძეს ეს ჰგონია სამთავისის სამღებრო.

თუ ამ მოსაზრებას გავიზიარებდით, უნდა დაგვეშვა, რომ ტერმინი „სამღებრო“ საბაჟოს მნიშვნელობით ძველითგანვე არსებულა, მე-18-ს-შიაც ასევე ყოფილა და მხოლოდ მე-19-ე საუკუნეში შეუცვლია ის ტერმინ „საბაჟოს“ და შეუცვლია ისე საფუძვლიანად, რომ დღეს აღარსად ეს სახელი ამ მნიშვნელობით რეხის ხეობაში არ იხმარება და ამ ყოფილ „სამღებროს“ ხალხი მხოლოდ „საბაჟოს“ უწოდებს.

არა გვგონია, პროფ. ნათაძე ასეთ მოსაზრების დაცვას აპირებდეს.

ის ფაქტი, რომ ხალხი ამ ადგილს „საბაჟოს“ უწოდებს, მოწმობს, რომ „საბაჟო“ ძველიდანვე არსებული სახელია მისი — (მე-19 ს-ში არ იყო შესაძლებლობა „სამღებროს“ შეცვლისა „საბაჟოთ“) და ხალხმაც ის შემოინახა, ხოლო „სამღებრო“ ამ ადგილს არასოდეს არ რქმევია და თუ აქ სამღებროც მოქმედებდა (Красильня), მას საბაჟოს ადგილი არასოდეს სჭერია.

პროფ. ნათაძის მეორე არგუმენტი, ეს ანანურის სამღებროს შესახებ საბუთია.

„ქ. ბატონისშვილის ლევანის სარქრიდამ მე მათმა მონამ ყარახანის-შვილმა სულხანამ ჩემის ნებამყოფლობით არაგვის საერისთოს ანანურის სამღებრო, რუსეთს წამსვლელს (და) მოსულს კაცზე რაც იღება, ასეთვე იქიდან მოსულს და აქედამ წასულს საპალნეზე რაც ბაჟი იღება, კიდევ ჩერქეზებისა თუ სხვა ქართველისაგან, თუ სომხისაგან მოსულს ცხენზე რაც ბაჟი იღება, კიდევ დუშეთის ბანბაზე, ღვინოზე, მარილზე თუ სხვა ნივთებზე რაც ბაჟი იღება, — ეს ზემოხსენებული შემოსავლები ამ მარტის ათიდან იმ მარტის ათამდინ სამოცდახუთ თუმნად იჯარით ავიღე. იქნება ამისი ნახევარი 32 თუმანი და 5 მინალი. ამდენი. ეს მამლალი იჯარა დაფათით თქვენს სარქარს ვმსახურო. ღთნ ნუ ქნას, თუ ერთი რამ ბარგაშტობა მოხდეს, როგორც სხვა იჯარადარს პასუხი მიეცეს, მეც თქვენგან იმ გზით წყალობა დამემართოს. მარტის ი. ქკს „უფე“¹⁾. პროფ. ნათაძეს ამ საბუთში ჩამოთვლილი ბაჟები („კაცზე“, „საპალნეზე“, „ცხენზე“, „დუშეთის ბამბაზე, ღვინოზე, მარილზე თუ სხვა ნივთებზე“), აქვე დასაწყისში მოხსენებულ „სამღებროს“ შინაარსის გახსნა ჰგონია. (მკვლევარის

¹⁾ ტექსტში განკვეთის ნიშნები ჩვენია

აზრით სიტყვა „სამღებროს“ შემდეგ ამ საბუთში ჩვენ უნდა მოვ-
წერტილი დავსვათ და არა მძიმე, როგორც ეს ჩვენ დავსვით). ამდე-
ნადვე სამღებრო სახელოსნო პროფ. ნათაძემ ამ „სამ-
ღებროდან“ (ისე როგორც ყველა სამღებროდან) გა-
მორიცხა.

ჩვენ კი ვამტკიცებთ, რომ ამ საბუთში სამღებრო ყარახანაშვილის
მიერ იჯარით აღებულ „შემოსავლები“-ს ერთერთი მუხლია.

აქ ჩვენ ისეთ შემთხვევასთან გვაქვს საქმე, როცა იჯარაღარი
აიღებს როგორც „ბაჟს“, ისე „სამღებროსაც“.

სამღებროთა საიჯარო ფასის სიდიდე „საშუალო საუკუნეთა
სახელოსნოებისათვის“ არა ბუნებრივი ეჩვენა პროფ. ნათაძეს. ამის
გამო მას ეჭვი დაებადა, რომ ამ „სამღებროებში“ სახელოსნო (Кра-
сильня) კი არა, რაღაც სხვა უნდა იგულისხმებოდეს. ასეთ განწყო-
ბილებისას მკვლევარი ზემომოყვანილ არაგვის საერისთოს საბუთს
წააწყდა, რომელიც, თითქო განზრახ, ისე შედგენილი აღმოჩნდა,
რომ პროფესორ ნათაძემ თავის ეჭვის საფუძვლიანობა (თითქო)
თვალნათლივ დაინახა: მან „სამღებროს“ (თითქო) ნამდვილი შინა-
არსი აღმოაჩინა (და თავისი მტკიცე წარმოდგენა „საშუალო საუ-
კუნეთა სახელოსნოების“ შესახებ უსიამოვნო გადასინჯვას გადაარ-
ჩინა). საბუთი კი ასე შედგენილი იმიტომ აღმოჩნდა, რომ ყარახანა-
შვილმა იჯარით აიღო არა მარტო ანანურის სამღებრო, არამედ
ბაჟებიც (და არა მარტო ანანურის ბაჟები, დუშეთის ბაჟებიც კი),
ხოლო მწერალმა საბუთი ისე შეადგინა, რომ „შემოსავლებიდან“
ერთერთი — სამღებრო პირველად დასწერა. ამასვე ხელი შეუწყო იმ
არასასიამოვნო ჩვეულებამაც, ძველ მწიგნობრებს რომ ჰქონდათ:
განკვეთის ნიშნების უქონლობამ.

პროფ. ნათაძე რომ ამ საბუთის წაკითხვისას მხოლოდ ამ ერთს
შეცთომას დასჯერებოდა და მისი დანარჩენი ნაწილი მაინც სწო-
რად გაეგო, ის იძულებული შეიქნებოდა თავის ეს აღმოჩენა თი-
თონვე უარეყო, შეცთომა დაენახა, მაგრამ, სამწუხაროდ, მას ამ
საბუთის, ჩანს, სხვა ნაწილიც უმართებულოდ ესმის.

საქმე ისაა, რომ ყარახანაშვილმა იჯარით აიღო არა მარტო „საე-
რისთოს ანანურის სამღებრო“ და ანანურის ბაჟები (ანუ
„რუსეთის გზის ბაჟები“ იხ. საბ. 3871 d. h. საქ. მუზ; საქ.
სიძ. I გვ. 190), არამედ დუშეთის ბაჟებიც („ბამბაზე, ღვინოზე,
მარილზე თუ სხვა ნივთებზე“).

ნათაძისეულ წაკითხვისას ისე გამოვა, რომ ანანურის სამღებროში
(.) ი. „застава“-ში) დუშეთის ბაჟებიც შედის. ასეთი რამ კი სწო-

რელ პროფ. ნათაძისეულ ინტერპრეტაციის გაზიარების პირობებში არის შეუძლებელი: 1. როგორ უნდა წარმოვიდგინოთ ანანურის სამღებრო (застава) და დუშეთში ბაჟების აღება? როგორ შეიძლება ანანურის სამღებროს (застава) შინაარსში შედიოდეს დუშეთის ბაჟი? ცნობილია, რომ „საერისთოში“ (არაგვის ხეობა) არსებობდა ა მ ა ვ ე დ რ ო ს დ უ შ ე თ ი ს ს ა მ ლ ე ბ რ ო ც (იხ. საბ. № 3541 d. h. საქ. მუხ. და საქ. სიძ. I გვ. 190), რომ საერისთოში „სამღებროები“ უყო (ანანურის, დუშეთის). ეხლა, თუ ანანურის სამღებროში (застава) დუშეთის ბაჟიც შედიოდა, რაღა იყო დუშეთის სამღებრო (застава) და რაღა შინაარსი რჩებოდა მას, ან როგორ შეიძლებოდა არსებულყო არაგვის საერისთოს „სამღებროების ბაჟი“??

ასეთ კითხვებმა იმიტომ არ შეაწუხეს 3-ლი მკვლევარი, რომ მას ზემო მოყვანილ საბუთში დასახელებული: „დუშეთის ბამბაზე, ღვინოზე, მარლზე თუ სხვა ნივთებზე“ დუშეთიდან ანანურში გატარებულ სავაჭრო საქონლის სახეები ჰგონია. მაგრამ ასეთი წაკითხვა აშკარა შეცთომია: შემოსატან თუ გასატან საქონლის შესახებ საბუთში ცხადად არის ლაპარაკი იქ, სადაც სწერია: რუსეთს წამსვლელს თუ მოსულს კაცზე რაც იღება („კაცზე რაც იღება“ აქ უნდა ნიშნავდეს იმ ბაჟს, რომელიც ზურგით გატარებულ სავაჭრო საქონელზე აიღებოდა ხოლმე), ასევე იქიდან მოსულს და აქედამ წასულს საპალნეზე რაც ბაჟი იღება“.

ეხლა, მას შემდეგ რაც ჩვენ ვიცით, რომ მე-19 საუკუნის პირველ ოცეულში ლექსიკოგრაფი (იოანე ბატ-ლი), საქართველოს გაზეთის მთარგმნელი და საქართველოს მთავარმართებელი ერთი მეორესაგან დამოუკიდებლად სთარგმნიან „Красильня“-ს „სამღებროდ“, ხოლო „სამღებროს“ „Красильня“-დ ჩვენთვის აშკარაა ზემომოყვანილ საბუთის პროფ. ნათაძისეული წაკითხვის სრული მცთარობა:

თუ „ანანურის სამღებრო“ საბაჟოა (застава ან взымалище), რომელშიაც სამღებრო სახელოსნო (პროფ. ნათაძით ასეთი ტერმინიც კი „Красильня-სთვის არ არსებობდა, უკანასკნელის ქართული სახელი მისი აზრით მხოლოდ ლილახანაა) არ იგულისხმება, მაშინ ასეთივეა ყველა სხვა სამღებროებიც, ტფილისის იქნებიან ისინი თუ მეჯვრისხევის.

ასე რომ, ან ცთებოდენ მე-19-ე საუკუნის დასაწყისში, როცა ქართულ ტერმინს „სამღებროს“ „Красильня“-დ სთარგმნიდენ, და სახელოსნოებს, რომელნიც „არა თუ ახდენენ ჰაერსა დამპალის სუხითა, არამედ აბილწებენცა წყალსა გავლებითა შეღებილთა საქონელთა და გარეცხითა ჭურჭელთასა“, ასეთ სახელოსნოს რუსულ

სახელს (რა თქმა უნდა красильня-ს) ქართულად „სამღებრო“-თი გად-
მოგვცემენ, — ან, თუ ესენი მართალი არიან, ცთება პროფ. ნათაძე
ვფიქრობთ, აღარაა სადაო, თუ ვინ ცთება.

ხოლო თუ ეს ასეა და „ანანურის სამღებრო“-ში სამღებრო სახე-
ლოსნო კი იგულისხმება, მაშინ ანანურის საბუთის წაკითხვა პროფ.
ნათაძისა და პ-ლ მკვლევარის მთელი კონცეპციაც სამწუხარო გაუ-
გებრობაა.

როგორც აღვნიშნეთ, პროფ. ნათაძე სამღებროთა საიჯარო ფა-
სის შედარებითმა სიდიდემ შეაეჭვა და ამ ტერმინში რაღაც სხვა
შინაარსი ავარაუდებინა (მხოლოდ ამის შემდეგ აღმოაჩინა მან ეს
ანანურის საბუთი, რომელმაც, როგორც ვხედავთ, მას მეტად უმა-
ღური სამსახური გაუწია).

თავისთავად შეუძლებელი არა არის რა, პირიქით, სრულიად
ბუნებრივია, რომ გარკვეულ შინაარსის ტერმინი დროთა განმავლო-
ბაში იცვლებოდეს, ახალ შინაარსით ივსებოდეს... ამიტომაც ჩვენ-
თვის უცნაური სრულიადაც არ იქნებოდა, თუ ტერმინ „სამღებრო“-
ში გარკვეულს დროს სხვა შინაარსი აღმოჩნდებოდა, ვიდრე საშუალო
საუკუნოების სამღებრო სახელოსნო.

პროფ. ნათაძემ მე-18 საუკუნის „სამღებროში“ საბაჟო (застава,
взымалише) დაინახა და მასში სამღებრო სახელოსნოს მომენტი
უარყო. უდავო დოკუმენტალური მოწმობანი უარყოფენ, როგორც
ენახით, პრ. ნათაძის ამ გაგებას.

ძაგრამ ხომ არ შეიძლება მე-18-ე საუკუნის „სამღებროში“ სამ-
ღებრო სახელოსნოცა და საბაჟოც (застава, взымалише) იგული-
სხმებოდეს?

პრინციპულად შეუძლებელი არც აქ არის რა. პირიქით, ასეთი
რამ შესაძლებელიც იქნებოდა და ადვილასახსნელიც, თუ იმ გარე-
მოებას გავითვალისწინებდით, რომ ძველად საქართველოში (ისე
როგორც სხვაგანაც საშუალო საუკუნეებში) ფისკი ერთმანერთისაგან
არ არჩევდა სააქციზო და საბაჟო შემოსავლებს და ყველას ერთს
სახელს „ბაჟს“ უწოდებდა, რომ სამღებროც, როგორც ერთერთი
ასეთი „შემოსავალი“, ჩვეულებრივ სხვა ბაჟებთან ერთად გაიცემოდა
ხოლმე იჯარით. ასეთ პირობებში ადვილშესაძლებელი იყო ერთ-
ერთი ყველაზედ მნიშვნელოვან შემოსავლის კერძო სახელი, ვთქვათ,
„სამღებრო“, ყველა სხვა შემოსავალთა შემცველ ტერმინად ქცეუ-
ლიყო. კერძოდ, სამღებროს აქ ის უპირატესობაც ჰქონდა, რომ
ის იყო დაწესებულება შენობით, ინვენტარით, მაშინ როცა სხვა სა-
ბაჟო შემოსავლები ამას ჩვეულებრივ მოკლებული იყვნენ...

ყველა ეს შესაძლებელია, მაგრამ არც ერთი აქამდის ცნობილი ჰაბუთი არ ადასტურებს ამას¹⁾.

ანანურის საბუთში, როგორც ვნახეთ, „სამღებრო“ ერთი „შემოსავალთაგანია“, ისე როგორც თითოეული ბაჟი აქ ცალკე „შემოსავალია“.

ამას კიდევ ერთხელ ადასტურებს საბუთი № 3509 d. h. „ქკს უმც ამ წლის მარტის ათს ყარახანაშვილმა სულხანამ ანანურის სამღებრო იჯარით აიღო თორმეტ თუმნად. ეს როგორც დახარჯულა ხურდა ბარათით, ამას ქვეით სწერია“...

როგორც ვნახეთ, 1778 წელს სულხანა ყარახანაშვილმა იჯარით აიღო დუშეთის ბაჟები, ანანურის ბაჟები და ანანურის სამღებრო. ყველა ამაების საიჯარო ფასი 65 თუმანს უდრიდა. 1780 წელს კი მან საიჯარო ფასი 32 თუმანი გაიღო მხოლოდ და ეს იმიტომ, რომ ეხლა მან მარტო სამღებრო აიღო იჯარით.

ამას ადასტურებს „ბარათები“, ყარახანაშვილს რომ მოსდის არაგვის საერისთოს პატრონიდან (ლეონ ბატონიშვილიდან), ან მისი მოხელიდან. ყველა იმ „ბარათებში“, რომლებიც მას 1780 წლის მარტის შემდეგ მისვლია, ან ყარახანაშვილი წოდებულია „სამღებროს იჯარადრად“ ან კიდევ იჯარის ობიექტია მოხსენებული: „სამღებროს იჯარა“ (იხ. საბ. №№ 12399, 2918, 11748 d. h. საქ. მუზ.).

ამავე დროს ასეთსავე „ბარათებში“ ყარახანაშვილი 1780 წლამდე არც ერთხელ აგრე მოხსენებული არაა. ამ „ბარათებში“ ის მხოლოდ გვარით და სახელით მოიხსენიება, ხოლო ბარათებს ანაღდებს „იჯარის ანგარიშში“ (იხ. საბ. 11789, 11774, 12420, 12421, 12422, 12423, 12424 d. h. საქ. მუზ.) და ეს იმიტომ რომ 1780 წლამდის ყარახანაშვილი იჯარადარი იყო ყველა შემოსავლების (დუშეთის სამღებროს გარდა), ხოლო 1780 წლის მარტიდან კი ის მხოლოდ ანანურის სამღებროს იჯარადარია.

პაატა აბაშიძის ქვრივი სალომე 1811 წელს განცხადებას აძლევს გორის კაპიტან—ისპრაენიკს და ჩამოთვლის იმ სახელოებს, მის მეულ-

¹⁾ გვაქვს ცნობა, როცა სამღებროს იჯარაში, როგორც საფეიქრო დაწესებულებაში, მეურნეობის ამ დარგთან დაკავშირებული სხვა იჯარეებიც შესულა. ამის მოწმობაა საბუთი № 172 d. A., საიდანაც ჩანს, რომ 1752 წელს საგარეჯოს სამღებროს იჯარაში ენდროს ყიდვა და ბამბის ცვლაც შედიოდა. მაგრამ ეს, როგორც ვხედავთ, თავისთავად საინტერესო, მაინც სულ სხვა ხასიათის მოვლენაა... და პირიქით, მოწმობაა იმისა, რომ აღნიშნულს გარდა სხვა ბაჟები საგარეჯოს სამღებროს იჯარაში არ შედიოდა.

ლეს რომ ჰქონდა „ქართველობის დროს და რუსთ შემოსვლის შემდეგ ჩამოერთვათ“:

ქ. პირველი სახელო სალაროს ნაზირობა.

ქ. მეორე სახელო ხეფინისხევის მოურავობა..

ქ. მესამე სახელო — სურამი, უკანასკნელის მეფისაგან ბოძებული თა ევგენისა, დავითისა და პაატას სახელზე ჩუ წელსა, აპრილის დესეცა არის თანაშეერთებული ხეფინისხევის მოურავობასთან. აქედამ გვქონდა შემოსავალი: ბაჟის ათის თავი, სამღებროს ათის თავი, და ახალ წელიწადს საში დღე რაც შეიღებებოდა და საჩექმე, თავის გასამტეხლო, გასამყრელო“... (და სხვა).

აქ აღარაფერია თითქო სადავო, რომ ბაჟი სხვაა და სამღებრო სხვა, რომ „სამღებროში“ „ბაჟი“ არ შედის. აქ სამღებროს შინაარსიც მოცემულია: „რაც შეიღებებოდა“ (იხ. საბ. 3871 d. h. საქ. მუზ.)

1777 წ. „ღმერთმან“ ბედნიერის ხელმწიფის ჭირი მოსცეს კახეთის იჯარაदारს კურდღელაშვილს დავითს! ბოდბეში სამღებრო ხომ შეწირულია და იმასთან ხელი არა მაქვს და რომელიც სომეხი საბოდბლოში ვაჭრობენ, ბოდბელი იმათ ბაჟს არ მაძლევს. ჩემო კელმწიფევ, შფოთის მორჩილი კაცი გახლავარ; ბოდბელიც აქ გახლავსთ და მთელი ჭიზიყიც, მოიკითხეთ და-ეს ჩვენი საქმე გა(ა)რიგეთ. ღთი გაგიმარჯვებს... ივნისის იბ ქკს უაჟ“... („გუჯრები“... გამოცემა აღ. ხახანაშვილისა გვ. 87). ბოდბის სამღებრო შეწირულია. ამას სცნობს კახეთის იჯარაदारი კურდღელაშვილი, მაგრამ საბოდბლოდან ვაჭრების ბაჟს მაინც მოითხოვს. ცხადია, ბოდბის სამღებროში ვაჭრების ბაჟი არ შედის.

1803 წელს პ. ციციანოვი ჩამოთვლის სახელმწიფო ბაჟების 15 მუხლს და ამათ შორის ერთერთ მუხლად მოჰყავს: „с' красилень Меджврисхеви Юинова 490 руб.“ (იხ. АКТЫ II № 442, ამ „შემოსავლები“-დან ყველა სხვა სამღებროები (გორის, ტფილისის, ცხინვალის) გამორიცხულია, ხოლო ბაჟები კი არა და ეს იმიტომ, რომ ბაჟები სამეფო შემოსავალი იყო (გორისა, ტფილისისა, კახეთისა), მაშინ როცა სამღებროები სადედოფლო ან კიდევ საფეოდალო იყო. (მხოლოდ იულონის ნაქონევი ლიახვის ხეობაზედ სამღებროები: მეჯვრისხევი, არბო რეკვიზირებული იყო იულონის და ზოგიერთ სხვა ბატონიშვილების განდგომა — აჯანყებასთან დაკავშირებით). ამრიგად, „სამღებროდან“ სხვა ბაჟები აქაც გამორიცხულია.

„კახეთში და ქიზიყში რაც სამღებროები არის“ „ეკლესიების შეწირულების გარდა“ ყველა დარეჯან დედოფალს ეჭირა, საიდნაყ მას 200 თუმანი საიჯარო ფასი შემოსდიოდა წლიურად (საქ. სიძ. III, 297).

ამავე დროს „ქიზიყში რაც ბაყი ავა, ორი წილი ბატონისაა და მესამედი მოურავისაა“...

„გაღმის ბაყი რაც გამოვა, ან ჭარისა, ან ენისლისა, ან შირვანისა, სულ ბატონისა (ე. ი. მეფის) არის, მოურავს კელი არ აქვს, გამსვლელი თუ გამომსვლელი“ (საქ. სიძ. III. 134), და ეს ასეა როგორც 1750 – 1760 წლებში. ისე მე-18 საუკუნის დასასრულამდის (იქვე გვ. 138). ასე რომ აქაც ქისიყის სამღებროებიდან ქისიყის ბაყები, შიგნითი თუ გარეთი, გამოირიცხული არიან.

„გორისა და სათარხნოს სამღებროს იჯარა წელიწადში 160 თუმანს“ აძლევდა დარეჯან დედოფალს. ეს სამღებროები საკუთრივ მისი იყო.

გორის ბაყი კი სამეფო იყო და დედოფალს აქედან 15 თუმანი ეძლეოდა წელიწადში გადაკვეთით მისი გორელი „ყმების ბაყის მაგიერ“. დარეჯანს გორში 24 კომლი ყმა-ვაჭარი ჰყავდა (იხ. საქ. სიძ. III 298)

ქალაქის სამღებროც საკუთრივ დედოფლისა იყო. აქედან დარეჯანს წლიური საიჯარო ფასი ხან 500 თუმანი, ხან კი 700 თუმანი შემოსდიოდა. ტფილისის ბაყები კი სამეფო იყო და დარეჯან დედოფალს ჩელიქის ბაყიდან, რომლის წლიური რაოდენობა მე-18 საუკუნის 90 წლებში ოთხი ათას თუმანს უდრიდა (იხ. საქ. სიძ. II 523), ყოველ წლიურად გადაკვეთით ოთხმოცი თუმანი ეძლეოდა და ეს მისი „ყმების ბაყის მაგიერ“: დარეჯანს ტფილისში 50 კომლი ყმა-ვაჭარი ჰყავდა (საქ. სიძ. III 298).

აქაც, როგორც ვხედავთ, სამღებრო სულ სხვაა, საბაყო კიდევ სხვა. ერთი დედოფლისაა, მეორე სამეფოა; სამღებროდან საბაყო გამორიცხულია.

მძორეთის სამღებრო ნაზარალიხანის დროდან სულ ციციანთ ხელშია (იხ. საბ. დ. ხ. საქ. მუზ. №№ 7349, 8080, 8090, 8052, 13660), ამავე დროს აქაური ბაყი გორის ბაყის იჯარაში შედის. ის სამეფოა (АКТЫ I, 20).

1801 წლის ცნობაში: „В Ахалгори пошлины и красильня остаются в пользу помещика царевича Иоанна. (ეს „Красильня“ ჩვენ უფლება გვაქვს „სამღებროდ“ მივიღოთ:

სწორედ ამ ხანებში ციციანოვი „სამღებროს“ „Красильня“-დ სთარგმნის იხ. АКТЫ I, 481).

1805 წლის ტფილისის საბაჟოს უწყებაში სამღებროს იჯარა საბეჭდავის, თუთუნის და ყაფნის იჯარასთან ერთად пошлины საგან სრულიად განსხვავებულ შემოსავლებს ქმნიან [“пошлины и другие сборы“. АКТЫ III, 38).

ქართულ სამართლის მიხედვით სამღებროები სადედოფლო მონოპოლია იყო. სამღებროები ფეოდალებს (საეროს თუ საეკლესიოს) „წყალობის“ ან შეწირულების სახით ჰქონდათ გადაცემული. ახალ სამღებროს გაკეთება თავის ნებით არავის შეეძლო. რუსეთის მთავრობამ ეს მონოპოლია გააუქმა საქართველოში და მე-19 საუკუნის პირველ ოცეულში ახალი სამღებროებიც აშენდა (იხ. საბ. დ. ხ. 8096 საქ. მუზ.).

დასაჯერებელია, რომ რუსეთის ხელისუფლებამ ნება მისცა ქართველ ფეოდალებს საბაჟოების მათი სურვილისდა მიხედვით გამრავლებისა? პ — ლი გ. ნათაძეც დაგვეთანხმება, რომ ეს დაუჯერებელია: მას უნდა მოეხსენებოდეს რუსულ ხელისუფლების საბაჟო პოლიტიკის შესახებ ჩვენში.

დავით იმამყულიხანი XVIII ს-ის დასაწყისს წყალობად აძლევს ღვთაების მონასტერს პატარძეულიდან მარტყოფამდის სამღებროების აშენების უფლებას (იხ. ისტორ. საბ. I, ს. კაკაბაძის გამოცემა). დასაჯერებელია, რომ ეს სამღებროები საბაჟოები შეიძლება ყოფილიყვნენ?

1810 წელს ზურაბ წერეთელი „პირობის წერილს“ აძლევს ვახუშტ წერეთელს:... „ჩვენ თვისთვისად ჩვენს მამულში სამღებროები გვქონდა. მარამ (sic) ახლა ჩვენის ნებით და კეთილის განზრახვით ასე გავრიგდით, რომ თქვენი სამღებროები მოშალეთ და ჩვენს სამღებროს შემოაერთეთ რომ საუკუნოდ ამის სანაცლოდ ჩვენის სამღებროდამ ორასი მარჩილი თქვენ უნდა მოგერთმეოდესთ. თქვენ სამღებრო აღარ უნდა გააკეთებოთ და ჩვენ ეს ორასი მარჩილი ყოველს წელს უნდა მოგართვათ“ — (იხ. საბ. დ. ხ. 3781 საქ. მუზ.).

შეიძლება წარმოვიდგინოთ, რომ ეს სამღებროები „საბაჟოებია“? რა შეიძლებოდა ყოფილიყო საბაჟოთა გართების მოტივი? ვაჭრობის ხელშეწყობის მიზნით საბაჟო პოლიტიკა ხომ არა? ამ დროის იმერეთის სამეფოში და ისიც ფეოდალებს ასეთ რასმე აბა ვინ მიაწერს?

თავის მამულში საბაჟოების (რამდენის?) მოშლით და ზურაბის საბაჟოსთან გაერთიებით ვახუშტ წერეთელი რას მოიგებდა? რამოდენიმე საბაჟოს ნაცვლად ერთი საბაჟოს შექმნით ბაჟის საერთო რაოდენობა მოიმატებდა თუ მოიკლებდა?

ხოლო თუ „სამღებროში“ არა მარტო გზის ბაჟები იგულისხმებოდა, არამედ ადგილობრივ გასასყიდად მოტანილ საქონელზედ ასაღებიც (ამას ჰგულისხმობს პროფ. ნათაძისეული წაკითხვა ანანურის საბუთისა), მაშინ უნდა საქმე ისე წარმოვიდგინოთ, რომ ვახუშტ წერეთელმა თავისი მამული 200 მარჩილად ზურაბ წერეთლის ხელისა—მებაჟეთა სარბიელად აქცია.

განა შეიძლება დაუშვათ ასეთი რამ?

1800 წელს დავით თარხნიშვილმა თელათგორს სამღებრო „გააკეთა“.

ახალქალაქის სამღებროს პატრონი სოფიო ბატონიშვილი ბევრს ეცადა, მაგრამ თელათგორის სამღებრო ვერ მოაშლევინა. თუ ეს საბაჟო იყო, რას უშლიდა სოფიოს საბაჟოს თელათგორის საბაჟო? (სოფიო იმას ჩიოდა, რომ თელათგორის სამღებრო აზარალებდა ახალქალაქის სამღებროს). დავით თარხნიშვილმა თავისი გაიტანა: თელათგორის სამღებრო არ გააუქმეს. ხოლო შემდეგ ჩემმა ძმებმაც, ჩივის დავით თარხნიშვილი, „გააოხრეს და გააუქმეს“. თუ ეს საბაჟო იყო, როგორ „გააოხრეს“ ის და ან თითონ რატომ უნდა გაეუქმებიათ? ასეთი მომგებიათ რამ?

დავითის სიტყვით საფეოდალო სამღებრო ძველადაც იყო. ის იმ დროს „საოჯახო ქარხანა იყო (იხ. საბ. 8130 d. h.).“

1810 წელს სიმონოვიჩი იმერეთიდან მოახსენებს ტორმასოვს: Царские доходы состояли большей частью в' деньгах, выручаемых с таможи, красилень и лавок в Кутаисе, что ежегодно отдавалось на откуп здешним или Ахалцихским купцам и в' последний год за 97 кес.

1821 წელს ქუთაისის საბაჟო და სამღებრო გაცემული ყოფილა ერთ მეიჯარადრეზე თანახმად „ძველითგანვე არსებული ჩვეულებისა“. საბაჟოს გამოსასყიდი სოლომონ II დროს შეადგენდა მეფის შემოსავალს. ხოლო როგორც ქუთაისში, ისე წესში არსებულ სამღებროთა შემოსავალი „ყოველთვის დედოფლის საშემოსავლო სტატიას წარმოადგენდა“.¹

ყველა ამ მოწმობათა შემდეგ შეიძლება სამღებროში საბაჟო ვიგულისხმოთ??

¹ ეს ცნობა ამხ. პ. გუგუშვილმა მომაწოდა საქ. ცენტრ. არქივის აუწერელ ფონდიდან, რისთვისაც მადლობას მოვახსენებ.

1782 წელს აპრილის 30-ს ვახტანგ არაგვის მფლობელი წყალობის წიგნს აძლევს არაგველ აზნაურს ბაბანა ჭილაშვილს:... „გიბოძეთ მილახვრობა, რუსეთს მიმავალის, თუ იქედამ მომავალის ვაჭრის ბაჟის აღება და აგრეთვე ჩერქეზილამ მოსულის ცხენების მებაჟობა, - ესები ყველა შენტვის და შვილთა თქვენთათვის გვიბოძებია. რომელიც განწესებული ბაჟები არის, ამ(ა)ებს ყველას სრულდებით შენ უნდა აიღებდე. რაცა შენი რიგი იყოს, მილახვრობილამაც ის სარგო უნდა აიღო, ამ ზემოხსენებულის ბაჟებილამაც და სხვა რაც ბაჟი ჩვენი წილი დარჩებოდეს, ყოველს წელიწადს ჩვენს მოხელეებს უნდა მოაბარებდე, ანგარიშს გასწმენდდე და მიბარების ბარათს გამოართმევდე. ამის გარდა სამღებროების ბაჟთან შენ საქმე არ გექნება რა, ამიტომ რომ, რომელიც ჩვენის ბრძანებით მღებარი დაჯდება, ბაჟის აიღებს და ესეც იქნება, რომ, ვინცობა არის, სამღებროებიც და რუსეთის გზის ბაჟებიც ერთმა კაცმა იჯარით აიღოს და ჩვენ ამაში სარფა გვქონდეს, ბაჟები იმას დარჩებოდეს იმ წელიწადებში, მაგრამ იმ განწესებულს ბაჟს ისევ შენ უნდა აიღებდე და ჩვენს წილს, რომელიც იჯარადარი იქნებოდეს, ანგარიშით იმას მიაბარებდე... ასე ამ წესით გვიბოძებია“... (საქ. სიძ. I, 190). როგორც ვხედავთ ეს საბუთი აღარავითარ ექვს არ იწვევს, რომ „რუსეთის გზის ბაჟები“, „ჩერქეზილამ მოსულ ცხენების ბაჟები“, „რუსეთს მიმავალის და იქედამ მომავალის ვაჭრის ბაჟი“ სულ სხვაა და სამღებროები (აქ იგულისხმება ანანურის და დუშეთის სამღებროები) სულ სხვა.

და ეს ნათელი გახდა სწორედ იმიტომ, რომ ბაბანა ჭილაშვილს მხოლოდ რუსეთის გზის ბაჟები უწყალობეს და მას სამღებროებთან საქმე არა აქვს. პროფ. ნათაძის თეორიით სწორეთ ამ აზნაურს უნდა ეწოდებოდეს „ამღებარი“, ხოლო იმ ადგილს, სადაც ის ამ თავის საქმიანობას ეწევა, „სამღებრო“ უნდა ერქვას... ჩვენ კი ვხედავთ, რომ სწორედ სამღებროები არიან პროფ. ნათაძის ამ ამღებარის“ კომპეტენციის გარეშე.

ამრიგად, ანანურის საბუთის — სულხან ყარახანაშვილის საიჯარო წიგნის პროფ. ნათაძისეული წაკითხვის მცთარობა, სადაც მკვლევარს რუსეთის გზის ბაჟები სამღებროს შინაარსად წარმოუდგენია, ყოვლად უდაო ხდება.

საერისთოს საბუთებიდან ჩანს: საერისთოში სამღებროებია, რუსეთის გზის ბაჟები და სხვა ბაჟები. ყველა ესენი იჯარით გაიცემიან ხოლმე ზოგჯერ ერთად, ზოგჯერ ცალკ-ცალკე: „სამღებროებიც და

რუსეთის გზის ბაჟებიც“ ერთს კაცს აქვს იჯარით (საქ. სიძ. I 190), ყარახანაშვილს იჯარით აქვს მხოლოდ ანანურის სამღებრო და ზაჟები (საბ. 3432 ც. არქ.), იმავე ყარახანაშვილს მხოლოდ სამღებრო აქვს იჯარით (საბ. 2918 d. h.), მიკურტუმ სურგუნოვს და მის ამხანაგს მხოლოდ „დუშეთის სამღებრო, ბაჟები და იქაური ბეჭედი“ აუღიათ იჯარით (საბ. 3541 d. h.), დაბოლოს გვხვდება იჯარა მხოლოდ სამღებროებისა (საქ. სიძ. I, 190) და მხოლოდ ბაჟებისა (საბ. №..).

ბაბანა ჭილაშვილისადმი ბოძებულ წყალობის წიგნში არის ერთი ადგილი, რომლის მცთარად გაგება ადვილია. ამიტომ მას განმარტება სჭირია.

„ამას გარდა სამღებროების ბაჟთან შენ საქმე არა გექნება რა, იმიტომ რომ, რომელიც ჩვენის ბრძანებით მღებარი დაჯდება, ბაჟს ის აიღებს და ესეც იქნება, რომ, ვინცოდა არის, სამღებროებიც და რუსეთის გზის ბაჟებიც ერთმა კაცმა იჯარით აიღოს და ჩვენ იმაში სარფა გვქონდეს, ბაჟები იმას დარჩებოდეს იმ წელიწადებში...“

აქედან ჩანს, რომ, მართალია, „რუსეთის გზის ბაჟებისაგან“, ვაჭრის ბაჟისა და ცხენის ბაჟისაგან განცალკევებით, მაგრამ მაინც არსებულა „სამღებროს ბაჟი“, რომელსაც თურმე „მღებარი“ „აიღებს“.

ჩვენ რომ ეხლა უკვე არ ვიცოდეთ, თუ რა არის გამორიცხული „სამღებროს ბაჟიდან“, მაშინ პროფ. ნათაძესთან ერთად შეგვეძლო გვეფიქრა, რომ ეს სამღებრო „застава“ არის და მღებარი კი „ამღებარი“.

მაგრამ, როგორც ვნახეთ, ეს უკვე გამორიცხულია.

მაშ რაღა უნდა იყოს „სამღებროების ბაჟი“, რომელსაც „მღებარი“ იღებს?

თუ რა იყო ანანურის სამღებრო, ეს ჩვენ ზემოთ ვნახეთ, ხოლო თუ რა არის დუშეთის სამღებრო, ეს ჩანს ტფილისის ნაცვალის დავთრიდან.

ტფილისის ნაცვალი, მიკირტუმ სურგუნოვი სწერს: საბ. 3541 d. h. „ქკს უპბ, ამ წელს იანვრის ა. მე და მღებარი ოსეთამ დუშეთის სამღებრო, ბაჟი და იქაური ბეჭედი იჯარით ავიღევით მეფის ძე ვახტანგის სარქრიდამ სამოცდაათ თუმნად, ამაში მღებარი უჯამაგროდ უნდა იყოს. რაც ლილა მიყიდნია და გამიგზავნია ამას ქვეით სახელობით სწერია, ვისაც წაუღია“. და მოყვანილია რვა შემთხვევა, როცა მიკირტუმ სურგუნოვი ჰყიდულობს ლილას და თავის ამხანაგს მღე-

ბარ ოსეფას უგზავნის დუშეთს. სულ უყიდია 14 თუმნის და ერთი მინალთუნის ლილა—წონით ორფუთნახევარი, ერთი ჩარეჭი და თვრამეტი სტილი. ამას გარდა მოყვანილია სამი შემთხვევა ნახევარ ბათმნობით ლილის გაგზავნისა თითოჯერ.

ასე რომ ცხადია: დუშეთის სამღებრო სრულის დატვირთვით მომუშავე სახელოსნოა და არა საბაჟო—„სამღებრო“. (აქ მოხსენებული „ბაჟი და იქაური ბეჭედი“ რომ სხვა შემოსავლებია, ვგონებ, ყველა ზემოთქმულის შემდეგ სადაო აღარ უნდა იყოს). დუშეთის სამღებროსაგან დამოუკიდებლად „დუშეთის ბაჟის“ არსებობას იდასტურებს შემდეგი საბუთი *): „ბატონიშვილის არაგვის მპყრობელის ვახტანგის დიდათ იმედათ მისაჩენლო კობიაშვილო ლაზარევ! მერმე, დუშეთის ბაჟი შენთვის მოგვიცია, აილებდე. მომტანისას თუ წამღებისას ბაჟს აილებდე უკლებრად და ჩვენს მოხელებს მოაბარებდე. რაც ახლა ასაღები ბაჟი იყოს, აიღევ და მალე გამომიგზავნე. კარგა გაფრთხილდი, მანდ ბაჟი არ დაგვეკარგოს რა. თებერვლის იბ, ქკს უმზ. ბეჭედი.

Verso. იმავე ხელით: ლაზარე კობიაშვილი რომ მოვიდეს, ვინც მე ბაჟე იქნებოდეს, იმას კარგა და რიგიანად შეეწეოდეს და სრულებით აილებდეს და თუ მადრიელობას გავიგონებთ, მაგიერს წყალობას ჩვენ უზამთ. თიბათვის. ე. ქკს უმზ“.

მაშ რალა იყო „სამღებროების ბაჟი?“ მარტო გამოთქმაც კი „სამღებროების ბაჟი“ (აბანოს, არზის, საფეიქრო ორმოს, აბრეშუმის და სხვა ბაჟის გვერდით) საკმაოა იმისათვის, რომ ამ ტერმინში საბაჟო ვერ დაეინახოთ.

დავით თარხნიშვილის მოწმობით სამღებროები სათავადოებიც იყო და სადედოფლოებიც და ეს თითქო იმ თავითვე ასე იყო. ასე იყო თუ არა, ეს სადაოა, მაგრამ ის კი ყოველ ექვს გარეშეა, რომ საფეიქრო საქმიანობის ეს დარგი გლებთათვის აკრძალული ყოფილა.

მაგრამ, რა თქმა უნდა, არც ეს უნდა გავიგოთ აბსოლუტურად.

ჩვეულებრივ სამღებრო საოჯახო ქარხანა იყო. ფეოდალის სახლში ის თითქო ოჯახის უფროსი ქალის საგამგეოს შეადგენდა. სამეფო დომენში ეს სამღებროები სადედოფლო იყო. დავით თარხნიშვილს თითქო ის სურს სთქვას, რომ ყველა სამღებროთა სადედოფლოდ აღიარება, ეს თავადების უფლებათა შელახვაა, ახალი წესის შემოღებაა, რომელიც იმ თავითვე თითქო არ არსებობდა...

*) სამწუხაროდ საბუთის № არ აღმინიშნავს.

ეს მართლაც დასაშვებია, რომ ოდესმე სამღებროები სადედო-
ფლო მონოპოლიის საგანს არ წარმოადგენდენ, მაგრამ არა მარტო
სადედოფლო მონოპოლია, არამედ არავითარი მონოპოლია იმ თავი-
თვე წარმოების ამ დარგზე არ უნდა არსებულებო

მეურნეობის განვითარების გარკვეულს საფეხურზე ფეოდალებს
წარმოების ეს დარგი თავიანთ მონოპოლიად მიუტაცნიათ.. დედო-
ფალი—მეფე აქ გამონაკლისი არ ყოფილა. მისი ამ გზით საქმიანობა
უფრო შორს წასულა და ეს მონოპოლიის უფლება მას ფეოდალე-
ბისთვისაც მიუტაცნია... (შეიძლება საქმე შემდეგ ნაირადაც წარმო-
ვიდგინოთ: სამღებროები პირველად ყველა სადედოფლო მონოპო-
ლია შეიქმნა და მხოლოდ შემდეგ წყალობის თუ შეწირვის სახით
გადაეცემოდა ხოლმე საერო თუ საეკლესიო ფეოდალებს. ამ შემთ-
ხვევაში სამღებროთა მონოპოლია ერთობ ადრეულ ხანაში უნდა
გვევარაუდნა).

გამოთქმას — „სამღებროების ბაჟი“ ჩვენ შეგვიძლია ორ-
გვარი ასეთი ახსნა მოუძებნოთ:

1. სამღებროები, ოდესმე თავისუფალი სახელოსნოები, მონოპოლიის
საგანი შეიქმნა. სამღებროსა და ღებვის საქმის მონოპოლია შეიძ-
ლებოდა ორი სახით განხორციელებულიყო: უკვე არსებულ „საო-
ჯახო ქარხნებზე“ გადასახადი დაედოთ ასეთ გადასახადს შეიძლე-
ბოდა მხოლოდ „სამღებროების ბაჟი“ სწოდებოდა, — 2. ან
კიდევ ასეთი „ქარხნები“ აეკრძალათ და მათ მაგივრად მთელი ოლქი-
სათვის ერთი სამღებრო შეექმნათ. ოლქის მოსახლეობა ვალდებული
იყო ნართი თუ ნაქსოვი ასეთ სამღებროში მოეტანა შესაღებად,
სადაც მას „ღებისათვის“ „საღებავის ფასს“ ახდევინებდნენ.. სრუ-
ლიად ბუნებრივია, ასეთ გადასახადს სახელი ისევ „სამღებროს
ბაჟი“ შერჩენოდა. ასეთ გამოთქმის შენარჩუნებას ხელს უწყობდა
ამ სამღებროთა მონოპოლიაც: „საღებავის ფასსაც“ ხომ სანახევროდ
სავალდებულო გადასახადის სახე ჰქონდა შენარჩუნებული.

პროფ. ნათაძემ კამათის დროს თავისი დებულების სასარგებ-
ლოდ ერთი საბუთი მოიშველია, სადაც თურმე საუბარია „საიასაულო
და სამღებრო ხარკის“ შესახებ. მე მოვძებნე ეს საბუთი. ის — № 903
d. h. — ლურჯ თაბახის ქაღალდის მეოთხედზედაა დაწერილი 1801
წელს, აპრილის 10-ს. საბუთი დედანია. სამწუხაროდ, არა ჩანს თუ
ვისია.

იკითხება ასე: „ქ. სოლომონ, ჩემი მახტა რვა თუმანი თ(ა)ვის
ს(ა)იასაულოთი, შვიდიც ხ(ა)ლვარი პური თ(ა)ვის ს(ა)იას(ა)ულოთი.
თუმანზე ათი შაურია. ამას გარდა ხუთი თუმანიც მისესხებია, რომ

იქს ოცდა ერთს თუძანს; ამ(ა)ს გარეით რომელიც არის განწესება კომლზე სამი აბაზი. სამღებროც, — სამღებროზედ სამი მილანთული და (ა)თი შ(ა)ური, — ეს უკლებლად შე უნდა აილო. ყულის¹ მ(ი)ა-ბ(ა)რო. თუ ამაში დ(ა)აკლდა რამე. შენგან იქნება. კ(ა)რან(ა)ც თან უნდა წამოიყვანო და გა(ა)რიგოთ და (ა)ილოთ. კ(ა)რანას წ(ა)მოუყ-ვ(ა)ნლობა არ იქნება; თუ აქ არ (წამო)ვა² ავი იქნება. აპრილის ი. ქკს. უპთ.

ქ. მომბარდა ხეთისოს ხელით (და) დათიას ხელით ხუთმეტი მი-ლანთული. მისის კვ, ქკს უპთ⁴.

ეს საბუთი ყოფ. საისტორიო -- საეთნოგრაფიო საზოგადოების სა-ბუთთა კატალოგში შეტანილია შემდეგი სახით: „საიასაულო და სამ-ღებრო ხარკის ნუსხა კომლზე ასაღები და ზედვე მიწერილი ცნობა ხუთმეტი მინალთუნის დავითისა და ხეთისიას ხელით მიბარების შე-სახებ“.

ამ საბუთის შინაარსის გაგებაში პროფ. ნათაძე, ჩანს, სავსებით ეთანხმება ამ უწიგნურ ჩანაწერს. მასაც აქ „კომლზე დადებული სა-მღებრო (ე. ი. მღებრისადმი მისაცემი) ხარკი“ ჰგონია.

მაგრამ როგორღა გაგვეგო უნდა გამოთქმა: **სამღებროზედ** სამი მინალთუნი და ათი შაური³? საბაჟოზედ არის გადასახადი სამი მილანთუნი და ათი შაური? ეს ხომ აბსურდია!

ეხლა, წავიკითხოთ ერთი წამით „სამღებრო ხარკი“ და ვიკი-თხოთ: რატომ აძლევენ ამ მებაჟეს ხარკს? როგორ შეიძლება ბაჟი იყოს „განწესებული კომლზე სამი აბაზი“? და თუ ეს მღებარი მე-ბაჟე არ არის, რას იღებს??

არც ისეთი წაკითხვაა შესაძლებელი, რომელიც კომლზე სამ აბაზს სამღებრო საქმის ბანალიტეტის საზღაურს იგულისხმებდა. არც მღებარი — ოსტატი იგულისხმება ამ სამღებროში: ჩვენ არ ვი-ცით, რად უნდა იკრიფებოდეს მის სასარგებლოდ კომლზედ სამი აბაზი.

ყველა ამის გამო ერთად ერთ სწორ წაკითხვად ჩვენ მიგვაჩნია ის, რომელსაც აქ წარმოვადგენთ:

¹ აქ პირველი ორი ასო ერთმანეთზე გადაბმულია. ამიტომ შეიძლება იკითხებოდეს „ყულის“-ც.

² დამწერი კ'ანისა ვ'ინის მოხაზულობას ერთი მეორესაგან არ არჩევს, ასე რომ შეიძლება წაკითხვით „ვ(ე)რან(ა)ც“.

³ ეს სიტყვა დაზიანებულია: ქალაღდი ამოხეულია.

⁴ სასვენნი ნიშნები ჩვენია.

„რომელიც არის განწესება კომლზედ სამი აბაზი“, — ამას არავითარი კავშირი სამღებროსთან არ აქვს.

„სამღებროც (იგულისხმე: სამღებროს შემოსავალიც), — სამღებროზედ სამი მილანთუნი და ათი შაური!!“

ასე რომ ეს საბუთი მხოლოდ პროფ. ნათაძის დებულების წინააღმდეგ მოწმობს.

დავვრჩა ორი საკითხი: რაით აიხსნება, რომ სამღებროს ლილახანაც ეწოდებოდა და რა მიზეზია, რომ მე 18 საუკუნეში, ისევე როგორც ამაზედ უწინაც, „ბაეი“ და „მებაეე“ ხშირად გვხვდება, ხოლო „საბაეო“ კი შედარებით იშვიათად?

ლილახანა სპარსული ტერმინია (უნდა ყოფილიყო ნილახანა. „ნილ“ — ინდიგო; „ნილე“ = ლურჯი¹, შდრ ჩვენში „მიწანელა“ — ლურჯი მიწა, საღებავად ხმარობენ).

მზამზარეულად შემოვიდა ეს ტერმინი და „სამღებროს“ შეექიშვა, თუ აქ შეიქმნა, ამის შესახებ ამ ხელად ვერას ვიტყვით. ხოლო კითხვაზე თუ: რატომ მოხდა, რომ სამღებროს ლილახანაც ეწოდა, შეგვიძლია უპასუხოთ: ამის მიზეზი ისაა, რომ მთავარი საღებავი საშუალება სამღებროში ლილა იყო.

ეს ჩანს, როგორც ღუშეთის სამღებროს იჯარაदार მიკირტუმ სურგუნოვის ნუსხიდან, ისე მღებარ ბეგლარიანის მოწმობითაც. უკანასკნელის გადმოცემით: „საღებავი მასალის სამი მეოთხედი ლილით იღებებოდა. გლეხებს სხვა საღებავი არა სწამდათ. მომწვანო, ცისფერი, ლურჯი, მუქილურჯი და მოშავო, — გარკვეულის ოსტატობით ყველა ამ ფერებს ვიღებდით ლილის საღებავისაგან.

სხვა საღებავებს გაცილებით მცირეს ვხმარობდით“... ეს ცნობა მართალია მე-19 საუკუნისაა, მაგრამ თავის პირველ ნაწილში საესებით გამოსაყენებელია მე-18 საუკუნისათვის.

უკანასკნელი საკითხი.

„საბაეოს“ მოუხსენებლობა ბაეის აკრების ხასიათით აიხსნება. ამა თუ იმ ადგილის (ქალაქის, გზის) ყოველგვარი ბაეი ერთ გარკვეულ წერტილში კი არ იღებოდა, არამედ მრავალ ადგილას. მაგალითად ტფილისში ბაეს იღებდენ ხუთივე კარში („კარის მებაეე“), ყაფანში, ბაზარში.

იშვიათი იყო ისეთი ადგილი, რომლის შემოვლა შეუძლებელი ყოფილიყო და სადაც მებაეეს დამჯდარს ბაეი აელო (ამიტომაც იყო, რომ „მღებარი“ შეიძლებოდა დამჯდარიყო და ემღებრა,

¹ ლილას უკვე ვეფხის ტყაოსანი იცნობს: „ულურჯესი ლილისა“..

ხოლო მებაჟე კი არა). ჩვეულებრივ მებაჟეები დადიოდნენ ხოლმე გარკვეულ რაიონში გზებზე და გაშლელ-გამომვლელ ვაკრებს ბაჟს ახდევინებდნენ და საამისო საბუთს აძლევდნენ. (სადაც ისეთი ყელი იყო, რომ მისი შემოვლა შეუძლებელი იყო, ასეთ ადგილებს კიდევ ეწოდებოდათ „საბაჟო“ თუ „საზვერე“ (იხ. АКТЫ I 20.). რაც ქალაქიდან, გინა სომხით-საბრაათიანოდან, ანუ თრიალეთიდან და ან კახეთიდან ქართლით გაღმა-გამოღმა მგზავრმა შეიაროს და ანუ მზოვრეთსა და მას ქვეშეთ თრიალეთიდან ჩამოიაროს, რაც გორის მებაჟემ ბაჟი აიღოს, მესამედს ბატონის კ-ზის მებაჟეს ნუ დააკლებს.

მებაჟენი გორისა და ბატონის კათალიკოზისა ერთად უნდა იარონ“...

ვფიქრობთ, ეხლა გასაგებია, რატომ იშვიათობს ტერმინი „საბაჟო“.
